

LITTERA TUR STÖDET

Från kvalitet till behov?

Jan-Erik Pettersson

Rapport från Svenska Förläggareföreningen

Litteraturstödet

– från kvalitet till behov?

Jan-Erik Pettersson

Rapport från Svenska Förläggareföreningen

Rapporten kan beställas från:

Svenska Förläggare AB

Drottninggatan 97

113 60 STOCKHOLM

tfn 08-736 19 40

info@forlaggare.se

© Svenska Förläggareföreningen och författaren

REDAKTÖR Kerstin Törngren

GRAFISK FORM Majbritt Hagdahl

TRYCKT HOS Linderoths Tryckeri i Vingåker 2013

Stockholm maj 2013

ISBN 978-91-976730-6-8

Innehåll

Förord 5

LITTERATURSTÖDET – från kvalitet till behov? 7

När böckerna blev för dyra 7

En utredning tillsätts 9

L68 10

Ny kulturpolitik 13

Hyllningar och kritik 14

Kalabalik om proppen 16

Litteraturstödet införs 18

Mera pengar till stödet 20

Staten och branschen hand i hand 23

1982 års bokutredning 25

Andra stöd till litteraturen 27

Nya vindar 28

Bokförsäljningens gyllene år 30

Bruten försäljningstrend 31

Det nuvarande stödet 33

Arbets- och referensgrupper 2013 34

Kategorier 35

De som får mest stöd 36

Röster från förlagen 38

Slutord 41

Källor 45

Förord

Varför infördes litteraturstödet? Det är en av de centrala frågor som vi försöker ge svar på i denna rapport. Och vad har hänt med stödet under de snart 40 år det funnits och är villkoren på bokmarknaden idag så annorlunda att det är rimligt – vilket den senaste Litteraturutredningen föreslår – att kraftigt montera ned stödet? Behövs det inte längre för att säkra kvaliteten i utgivningen?

Litteraturstödet infördes i syfte att garantera en kvalitativt bred utgivning och, genom bestämda nivåer för högsta förlagsnettopris, sänka bokpriserna. Idag har såväl de fria priserna, införda 1975, och den låga bokmomsen, införd 2002, bidragit till att bokpriserna generellt sett är låga, för låga menar många. Det blir allt svårare för förlagen att få affären att gå ihop. Vad händer då med den kvalitativt mer krävande utgivningen?

Ska litteraturstödet gå från att vara ett stöd för utgivning av kvalitet i bred mening till ett stöd där utgivarens ekonomi, titelns kommersiella potential, författare och tema blir avgörande? Och är det ett sådant stöd litteraturen i Sverige behöver?

Vi har bett Jan-Erik Pettersson, tidigare chefredaktör för Svensk Bokhandel och förlagschef på Ordfront, att beskriva hur litteraturstödet förändrats under åren och försöka besvara de frågor som ovan skisseras.

Stockholm april 2013

Kristina Ahlinder
direktör

Eva Bonnier
ordförande

Litteraturstödet

– från kvalitet till behov?

Den 6 december 1965 fattade Näringsfrihetsrådet, en föregångare till Marknadsdomstolen, ett beslut som sände en skälkning genom den svenska bokbranschen. På papperet såg beslutet inte alls så dramatiskt ut. Det handlade om upphävandet av en dispens från det 1953 införda så kallade bruttoprisförbudet. Men följderna skulle bli genomgripande.

Bruttoprisförbud betyder helt enkelt att en producent, en leverantör av en vara, inte får bestämma varans pris i nästa led, alltså hos återförsäljaren. En bokutgivare får alltså inte sätta det pris bokhandlaren tar av kunden. När det generella bruttoprisförbudet infördes så släpptes alltså även bokpriserna fria. Men bokbranschen, eller i alla fall den del av den som samlades i förläggare- och bokhandlareföreningarna, var på den här tiden ganska enig om att ett sådant frisläppande skulle få negativa följder för bokmarknaden och hota framför allt den kvalificerade skönlitteraturen. Man agerade därför starkt för att bokbranschen skulle få en dispens från lagen om förbud mot konkurrensbegränsning. Handelshögskoleprofessorn Ulf af Trolle utredde de tänkbara följderna av fria bokpriser och förutsåg att böckerna, eller åtminstone vissa delar av sortimentet, skulle bli billigare samtidigt som utgivningen skulle bli mindre differentierad i och med att förlagen kunde antas satsa mer på kommersiellt gångbar litteratur. Bokhandeln skulle utsättas för hård konkurrens och få allt svårare att lagerföra det svårsålda sortimentet. Ett uppmjukat fastprissystem var af Trolles rekommendation.

Myndigheterna tyckte att det låg något i branschens oro. Böcker kunde kanske inte behandlas som vilka varor som helst. *Books are different* som man brukade säga i England. Därför infördes 1958 en tidsbegränsad dispens för bokbranschens del från den allmänna regeln om fria konsumentpriser.

Men en bit in på 1960-talet började man från myndigheternas sida tvivla på att det här med fasta bokpriser var en bra idé med tanke på konsumentintresset. Kanske hade bokbranschen haft det för bra under ett par decennier och inte sett om sitt hus.

När böckerna blev för dyra

Andra världskriget var, oundvikligen, en tid av kulturell isolering och åtskilliga författare och intellektuella led av beredskapstidens instängda mentala klimat, men själva boken var däremot vid god vigör. Folk läste som aldrig förr, mycket beroende på att det inte fanns så många alternativ. Men också på att det fanns författare som kunde sätta ord på tidens oro och därför med rätta fick en publik.

Det såg också ut att gå bra på femtioalet och förlagen ökade sin utgivning. Det kom ut säljande romanserier som Vilhelm Mobergs utvandrarsvit och de bästa bokhandlarna utmärktes av brett sortiment, service och bokkunskap som kanske aldrig förr eller senare. Men det fanns också oroande tecken i tiden, som blev allt mer märkbara en bit in på nästa årtionde.

Sextioalet kom att bli det märkligaste decenniet under hela 1900-talet. De kul-

turella och politiska förändringarna och de nya trenderna bröt in över Sverige i våg på våg. Det började med trolöshetsdebatten och religionskritiken och fortsatte med popmusikens, ungdomskulturens och de nya livsstilarnas genombrott och auktoriteternas motsvarande sammanbrott, för att sluta med den politiska vänstervågen. Det skedde mot en fond av oerhört dramatiska världshändelser – medborgarrättsrörelsen i USA, Vietnamkriget, Pragvåren, majhändelserna i Paris, kulturrevolutionen i Kina. Och nästan allt visades i direktsändning i tidens nya medium – televisionen.

Det borde ha varit gyllene år för bokbranschen. Och visst speglades tidshändelserna inte minst i utgivningen av pocketböcker. Den moderna kvalitetspocketen, som fick sitt svenska genombrott under det här decenniet, hörde på något sätt ihop med själva tiden. Den var snabbriktig och lätthanterlig, den kunde säljas i olika kanaler och den var inte minst prisbillig, men utan att innehållets kvalitet för den skull sänktes.

Men även om pocketböckernas segertåg var ett glädjande tecken så kunde dessa inte omsättningsmässigt lyfta förlagen. 1960-talet blev således inte någon försäljningsfest för bokbranschen. Det blev i stället det årtionde då begreppet förlagskris myntades.

Ett stort bekymmer var att böcker upplevdes som dyra av läsarna och det med rätta. Som 1968 års litteraturutredning senare slog fast steg priserna från mitten av 1950-talet till mitten av 1960-talet nästan dubbelt så snabbt som konsumentprisindex och klart snabbare än andra kulturprodukter som bio- och teaterbiljetter. Därefter planade prisökningen ut under slutet av decenniet och var även under några år lägre än konsumentprisindex. Men likväl var den försäljningsuppgång i löpande priser som förlagen redovisade under 1960-talet till stor del inflationsdriven. Utgivningen hölls däremot uppe ganska länge och detta hade till följd att den försålda medelupplagan sjönk – vilket alltid är ett förlagsekonomiskt illavarslande tecken.

Förlagen och den väl sorterade bokhandeln hade haft sin stampublik i det som brukar kallas den bildade borgerligheten, men den var nu på tillbakagång. Olle Hedberg-romanen till jul sålde inte som förr. Överhuvudtaget stagnerade bokhandeln försäljning till privatkunder. Stora verk och fackböcker blev svårare att sälja. Och snart skulle man också tappa mycket av den betydande institutionella försäljningen till bibliotek och skolor.

De problem som branschen tvingades inse att den hade rörde inte minst den skönlitterära utgivningen, vars andel av bokförsäljningen i kronor och ören minskade. Även antalet skönlitterära titlar gick ner markant från mitten av 1960-talet fram till de första åren på 1970-talet. Mellan 1965 och 1971 sjönk dessutom antalet skönlitterära debutanter från 158 till 118.

”Ett stort bekymmer var att böcker upplevdes som dyra av läsarna och det med rätta.”

En utredning tillsätts

Förlagen hade helt enkelt problem och tvingades inse det efter hand. Och nu var det också bestämt att bokpriserna skulle släppas fria. Efter beslutet 1965 hade branschen fem år på sig att ställa om till den nya ordningen. Men den 1 januari 1970 var friprissystemet ett faktum.

Det fanns trots alla förutsägelser en betydande osäkerhet i branschen om vad som egentligen skulle hända. Att det kommersiella klimatet på bokmarknaden skulle förändras stod nog ändå klart för de flesta. Frågan var bara vad man kunde göra.

Opinionsbildningen från bokbranschens sida var inte så stark vid den här tiden. Det fanns dock lite mer aktivitet bland författarna och på den politiska sidan. Författarförbundet skickade i april 1968 en skrivelse till utbildningsministern och uttryckte oro över situationen. Sverige borde överväga att införa ett stöd till litteraturen, det fanns ju faktiskt en förebild, menade man. Den norska så kallade inköpsordningen hade kommit till 1965 och innebar att staten köpte 1 000 exemplar av varje ny norsk skönlitterär titel av god kvalitet som sedan placerades ut som så kallade demonstrationsexemplar på de offentliga biblioteken. Kanske kunde detta system tillämpas även i Sverige.

Maningen till aktion föll i god jord, kanske mycket beroende på att Sverige året innan fått en ny utbildningsminister som var intresserad av frågorna och själv följde med i den moderna litteraturen. Det var socialdemokratins snabbt uppåttstigande stjärna Olof Palme som 1967 överraskande flyttats över från kommunikationsdepartementet till utbildningsdepartementet. Och Palme agerade snabbt. Redan till sommaren detta år, 1968, ett par-tre veckor efter hans omtalade besök på det ockuperade kårhuset, tillsatte han en utredning om litteraturens villkor och om möjliga reformer på området. Fem sakkunniga personer gavs i uppdrag att leda den. Det var riksdagsledamöterna Kaj Björk (ordförande), Per Ahlmark och Stellan Arvidson samt författarna Per Olof Sundman och Per Wästberg.

I sina direktiv till utredningen pekar Palme speciellt på problemen för skönlitteraturen och framhåller att situationen väcker frågan om ”de existerande villkoren för framställning och spridning av böcker motsvarar behoven av kvalificerad information och litterärt utbyte”. De höga priserna var ett orosmoment, inte minst eftersom de fungerade som en spärr mot ökat läsande av bra böcker bland dem som hade låga inkomster. ”Den torftiga eller undermåliga litteraturen, som ges ut i spekulations syfte och håller ett lågt pris, tycks vinna spridning särskilt inom kulturfattiga grupper, medan de goda böckerna som ofta ligger högt på prisskalan hamnar hos dem som också på annat sätt kommer i kontakt med ett kvalificerat kulturutbud”, fastslår Palme.

Men som helhet är det inte defensiva tongångar eller försvar för en hotad högkultur som präglar de palmeska utredningsdirektiven. Målet är i stället att ta ett steg

”Förlagen hade helt enkelt problem och tvingades inse det efter hand. Och nu var det också bestämt att bokpriserna skulle släppas fria.”

framåt och ge kulturen en bredare förankring i samhällslivet, vidga läsandet, föra ut litteraturen till fler människor. Det här var en del i den stora reformprocessen. Palme hänvisar till exempel till etablerandet av rikskonsserter och riksutställningar som goda förebilder. Det är välfärdssamhällets ingenjör som talar.

Palme ser i det här perspektivet positivt på införandet av fria bokpriser: ”Konkurrensbegränsningarnas hävande kan väntas verka i prissänkande riktning och leda till att handeln med böcker rationaliseras”, menar han. Han pekar också ut pocketboken som ett positivt inslag i 1960-talets bokutgivning.

Palme ger i ganska allmänna ordalag utredningen i uppdrag att överväga både konsumtionsfrämjande och produktionsstödjande åtgärder, liksom utvidgat författarstöd. Man bör prioritera stöd som har återverkningar i distributions- och konsumtionsleden och speciellt intressant är det att stimulera utgivning av prisbilliga utgåvor. Stödet bör ha en kvalitetsinriktning – ”begränsas till sådan skönlitteratur, barn- och ungdomslitteratur samt facklitteratur som är kulturellt värdefull”. Man bör också titta närmare på effekterna av den norska modellen.

Det är uppenbart att Palme tänker sig ett helt reformpaket på litteraturområdet, utan att för den skull binda upp utredningen för någon speciell typ av stöd. Den beställningen skulle effektueras med råge.

”Stödet bör ha en kvalitetsinriktning – ’begränsas till sådan skönlitteratur, barn- och ungdomslitteratur samt facklitteratur som är kulturellt värdefull!’”

L68

Litteraturutredningen, eller L68 som den kom att kallas, arbetade i nästan fem år, men i slutet av 1973 satte utredarna punkt och den 16 januari 1974 offentliggjordes slutbetänkandet i en tjock volym med vita pärmar som bar den korthuggna men imposanta titeln *Boken*. Ett par år dessförinnan hade utredningen producerat en volym med branschstudier (*En bok om böcker*), där man analyserade bokmarknadens struktur, dess lönsamhet, prisutvecklingen, böckers tillgänglighet i olika delar av landet, utgivningen inom olika litterära kategorier och även ett statistiskt material om bokutgivning i världen.

Sammantaget var det i de två utredningarna mer än tusen sidor text. L68 ses fortfarande som något av bokutredningarnas bokutredning och den utgjorde också startpunkten för det omfattande utredande och det litteraturpolitiska reformarbete som följde, framförallt under 1970- och 1980-talen.

När L68 skulle formulera sina förslag så var man ute i en okänd terräng. Det enda västland som vid den här tiden hade statliga stöd på bokområdet var, som redan nämnts, Norge. Om den svenska litteraturpolitiken inte ville kopiera den norska, så måste man uppfinna något nytt.

Den problematik som L68 ställdes inför var komplicerad. Snart skulle konkurrensen på bokmarknaden skärpas, samtidigt befann sig flera viktiga förlag i kris. Titelbredden minskade. Priserna framstod som för höga och kvalitetslitteraturen

nådde inte fram till breda grupper. När det gällde bokspridningen hade också två viktiga billighetsserier – FIB:s folkböcker och Bonniers folkbibliotek, som båda såldes av ombud på arbetsplatser – lagts ned på 1960-talet.

Det såg ut som en gordisk knut som kanske krävde ett Alexanderhugg. Frågan var bara om det fanns något stort grepp som skulle kunna lösa upp hela komplexet? Ja, om böckerna blev väldigt billiga i ett enda slag, så kanske allt skulle ordna sig. Utredningen funderar kring detta, men slutsatsen blir negativ. En generell subventionering ”i syfte att nedbringa priset på böcker till 10 alternativt 20 kronor” skulle bli oerhört dyr och även förutsätta alldeles för stora kontrollproblem och en mycket omfattande statlig styrning av bokbranschen.

Utredningen avvisade också andra generella modeller som att avskaffa bokmomsen (hjälp inte kvalitetslitteraturen) och införa en biblioteksersättning till förlagen (samma nackdel). Den norska modellen med stödköp ställde man sig positiv till men kom fram till att inte heller den var lämpad att övertas rakt av eftersom den var så specifikt tillkommen för att lösa den norska skönlitteraturens kris. I Norge var dessutom biblioteksväsendet svagare, varför stödet där kunde fungera som ett sätt att stödja bibliotekens uppbyggnad, medan utredningen för Sveriges del fruktade att kommunerna skulle tacka för gratisböckerna genom att dra ner på sina biblioteksanslag.

Den linje utredningen i stället gick på var en blandning av generellt och selektivt titelstöd. Huvudsyftet var att ”stimulera till utgivning inom de litteraturkategorier som av olika skäl har svårigheter inom ramen för nuvarande utgivningsbetingelser”. Viktigast här var den svenska skönlitteraturen. Inom den kategorin skulle i stort sett allt av kvalitet få stöd. Man räknade med cirka 300 titlar prosa och 100 titlar lyrik. De krav som ställdes var att den stödda titeln skulle vara en förstautgåva, klassificeras som skönlitteratur av KB och ha beställts av folkbiblioteken i minst 40 exemplar och av minst 24 olika bibliotek. Förlagen skulle som motprestation skänka 1 250 exemplar till staten för vidare befordran till biblioteken och bokhandlarna ”i avsikt att stimulera till ökad läsning genom köp och lån”. Stödet skulle utgå som arkersättning, så att förlagen inte skulle kunna bättra på stödet genom att höja priserna.

För andra litteraturkategorier hade utredningen en något blygsammare ambitionsnivå. För översättningar föreslogs stöd till ett sextiotital titlar i ett tydligt kvalitetsinriktat urval som skulle göras av ”en nämnd”. Förlagens motprestation var 500 gratisexemplar. Facklitteraturen hade en bättre situation än skönlitteraturen, menade utredningen, så där kunde man koncentrera stödet till produktionsbidrag för översättningar av större internationella standardverk. Debattböcker med litterär prägel borde dock kunna få stöd inom den skönlitterära kategorin.

Men på klassikerområdet hade situationen försämrats. Därför föreslog utredningen att stöd skulle utgå till både utgivning och lagerhållning. En förutsättning var att priset hölls lågt – böckerna borde inte kosta mer än 10–15 kronor och dess-

”Viktigast här var den svenska skönlitteraturen. Inom den kategorin skulle i stort sett allt av kvalitet få stöd.”

utom lagerhållas i minst fem år. Även här skulle en nämnd fördela stödet.

När det gällde barn- och ungdomsböcker ansåg utredningen att det egentligen inte fanns ekonomiska skäl för stöd eftersom denna utgivningskategori var den som expanderat mest av alla och som visade den bästa lönsamheten. Problemet här bestod i att ”undermåliga och schablonartade bilderböcker och fabriksmässigt producerade serier riskerar att ensidigt påverka barnens läsning och hämma deras smakutveckling”. Här måste en motvikt skapas. Ett generellt stöd skulle gynna även den dåliga litteraturen, därför föreslog utredningen en selektiv modell i form av stödköp av 1 500 exemplar vardera av ett hundratal på kvalitetskriterier utvalda titlar, både svenska original och översättningar, för spridning till skolor, bibliotek, daghem och andra ställen där barn vistades.

År 1970 hade de åtta största förlagen en marknadsandel på 55 procent – vilket faktiskt var en nedgång från 1966, då den var 63 procent. Men förlagskoncentrationen var ändå påtaglig och borde motverkas, ansåg utredningen. Den föreslog därför att en statlig fond inrättades där mindre och medelstora förlag och förlag som låg i startgroparna skulle kunna få låna till förmånliga villkor. Även för bokhandelns del föreslogs en lånefond, i första hand för nyetablering. Dessutom ville utredningen lägga in en spärr i litteraturstödet, också detta med tanke på förlagskoncentrationen. Som en ”provisorisk lösning” föreslog den att inget enskilt förlag skulle kunna få mer än 20 procent av hela stödet till svensk skönlitteratur. Ledamoten Per Ahlmark reserverade sig mot vad han kallade ”lex Bonnier”. Han ansåg att detta upplägg i kombination med stödköpsregeln ledde till att det blev direkt olönsamt att öka utgivningen av svensk skönlitteratur för det största förlagets del. Spärregeln kom heller aldrig att införas.

Utredningen ville också ha till stånd ett massmarknadsförlag för att ge ut kvalitativa vuxen- och barn- och ungdomsböcker till lågt pris. I första hand borde detta drivas av branschen själv, men om denna inte var intresserad borde staten ta ansvaret, menade utredningen.

Lättlästa, billiga böcker låg alltså illa till, men det gjorde också stora, tunga och dyra. Bokbranschen hade under 1960-talet i stort sett slutat ge ut större encyklopediska verk. Kostnaderna hade helt enkelt blivit för höga. Därför borde staten, enligt utredningens förslag, initiera och finansiera utgivningen av ett nytt allmänt uppslagsverk (förslagsvis 20 band). Fast det bör nämnas att vid det här laget, 1974, hade Bokförlaget Bra Böcker redan påbörjat utgivningen av sitt så kallade gröna lexikon som skickades med i paketen från den allt mer framgångsrika bokklubben.

Biblioteken, som i grunden var en kommunal angelägenhet, kom ändå oundvikligen i utredningens blickpunkt. Det var rimligt att folkbiblioteken höll en jämn standard och statliga pengar borde satsas på att förbättra och modernisera dessa, till exempel i form av bidrag till upprustning, till bokbussar, arbetsplatsbibliotek och lånecentraler.

Andra förslag var utökad satsning på Svenska Barnbokinstitutet, läsfrämjande verksamhet i skolorna, recensionsbidrag till tidskrifter, läsecirklar på arbetsplatser-

na och kraftfulla bidrag till invandrares respektive läshandikappades litteraturförsörjning.

En idé som utredningen fäste stor vikt vid, och som även fick en hel del uppmärksamhet i medierna, var ett förslag om försöksverksamhet med postorderförsäljning av böcker via landets postkontor och bibliotek. För att ge skjuts åt denna förväntat stora satsning skulle Postverket framställa en postorderkatalog över hela det aktuella bokutbudet.

Ny kulturpolitik

Sammantaget var det ett stort program som utredningen presenterade. I synnerhet om man betänker att de statliga insatserna på bokområdet tidigare koncentrerat sig på två områden – biblioteken och författarna. Nu gick L68 igenom bokmarknaden bit för bit och föreslog ett batteri av bidrag och stimulanser.

Samtidigt kan man se utredningen om litteraturen som en pusselbit, en del i ett större sammanhang. Samma år som *Boken* publicerades kom också en kulturutredning som presenterade ett med svenska mått mätt ambitiöst reformistiska program och en delvis ny syn på kulturpolitiken. 1974 års kulturpolitik blev därefter under många år ett begrepp och dess grundtankar brukar sammanfattas i de åtta kulturpolitiska mål som senare lades fast av riksdagen. Enligt dessa ska kulturpolitiken *medverka till att skydda yttrandefriheten, ge människor möjligheter till egen skapande aktivitet, motverka kommersialismens negativa verkningar, främja decentralisering inom kulturområdet, ta hänsyn till eftersatta gruppers behov, möjliggöra konstnärlig och kulturell förnyelse, garantera att äldre tiders kultur tas till vara, främja erfarenhetsutbyte över språk- och nationsgränser.*

Tillsammans utgör L68 och kulturutredningen två grindstolpar för den nya kulturpolitiken, där den offentliga sektorn tar ett ansvar för hela det kulturella fältet. Man gör det från vissa bestämda utgångspunkter som har med den allmänna reforminriktningen att göra – till exempel att kulturen bör demokratiseras och nå ut till allt fler grupper i samhället, särskilt dem som inte haft tillgång till den tidigare, och att den värdefulla kulturen behöver ges offentligt stöd eftersom delar av den blir allt mer trängda på en kommersiell marknad.

Den nya offensiva kulturpolitiken behövde också en ny myndighet. Statens kulturråd inrättades 1969 och blev också den instans som hanterade det nya litteraturstödet när det väl började fungera år 1975.

1960-talet var en tid då själva kulturbegreppet förändrades; med det nya årtiondet slår TV-mediet igenom, liksom ungdomskulturen och den nya musiken, popkonsten, affischkonsten och tanken att alla kan skapa. Samhällets hierarkier bryts ned. Samtidigt ifrågasätts kulturens egna hierarkier (till exempel i en bok som Bengt Nermans *Demokratins kultursyn*). *Boken* och läskulturen hörde ju i hög grad ihop med den traditionella finkulturen och borde således kanske inte längre ses som lika viktiga samhällsinslag som de var vid 1900-talets början, när den borger-

liga kulturen ännu var stark. Fast enligt L68:s världsbild, och det är onekligen en intressant sak med utredningen, var det inte alls så. Boken var lika viktig som någonsin tidigare och väntades förbli så i överskådlig framtid.

Hyllningar och kritik

Vilka blev nu reaktionerna på L68? Anders Ferm, förlagschef på Tiden och dess förinnan en i den inre kretsen kring Olof Palme, påpekade i tidningen Svensk Bokhandel (SvB 6–7/1974) att kulturpolitiken liksom presspolitiken var ett ideologiernas slagfält där ”sprängpunkten finns och nås i det ögonblick man tar idealen på allvar, det vill säga när man övergår från koketta protester till handling”. Nu var det alltså tid för handling, men också för den stora principiella diskussionen om litteraturen, menade Ferm. Fast risken var förstås stor att man i stället grävde ner sig i detaljer och att det blev branschens proffs som agerade i stället för läsare, skribenter och folkrörelser.

Så blev det väl också i stor utsträckning. Diskussionen om L68 dominerades av journalister, författare och branschfolk. Kulturskribenterna, som gärna var principiellt kritiska mot det mesta i bokbranschen, var ganska eller kanske rent av mycket hovsamma inför utredningens förslag. ”Det mesta är odiskutabelt bra”, skrev Nils Gunnar Nilsson i Sydsvenskan. ”... ett konstgjort, sinnrikt fungerande mekaniskt hjärta för att hålla en sjuk kropp vid liv”, var P O Enquists sammanfattning i Expressen. ”Stödet till privatförlagen måste kompletteras med aktiva insatser från ett samhällsägt förlag ...”, manade Björn Håkanson i Aftonbladet och anslöt sig därmed till utredningens ledamot Stellan Arvidson som i ett särskilt yttrande velat gå betydligt längre än L68 gjorde vad gällde samhällsinflytandet och bland annat pläderat för just ett stort statsägt kvalitetsförlag. ”Det finns en risk att vi skapar ett system som gynnar författarna – men inte gör att böckerna når den stora grupp läsare som är fångna i ett kommersiellt underhållningsnät av våld, romantik och spänning”, framhöll Göteborgs-Tidningens Göran Zachrisson.

Branschens proffs, och förläggarna i synnerhet, hade inte oväntat mer detaljerade och mer kritiska åsikter i den stora enkät som Svensk Bokhandel genomförde (SvB 6–7/1974). Inte minst ställde förlagen sig undrande inför motprestationskravet. Bli det några pengar kvar eller är stödet i själva verket en minusaffär? Det handlade ju inte bara om kostnaden för att ge ut böckerna utan också om bortfall av försäljning, eftersom de stödda böcker som förlagen tänktes leverera gratis skulle hamna i bibliotekens och bokhandlarnas hyllor. Dessutom var man på flera håll, kanske inte så oväntat, missnöjd med att fackböcker och barnböcker blev så styvmoderligt behandlade.

”Utredningen är i själva verket en skönlitteraturutredning och representerar i det avseendet en gammalmodig litteratursyn”, sade Prismas Gösta Åberg. ”Vad barnböckerna beträffar får man nog ta om det helt från början”, fastslog Rabén & Sjögrens Per A Sjögren.

Bokförlaget Trevis Adam Helms tyckte att förslaget om en fond för att stödja mindre förlag verkade ”inspirerande och upplivande”, kanske mera för dess förståelse och uppskattning av de mindre förlagens betydelse än för dess praktiska konsekvenser. ”Kartläggningen har också tydligt visat att den goda litteraturen behöver ett statligt stöd både när det gäller utgivning och distribution”, kommenterade Per I Gedin, Wahlström & Widstrand. Men när utredningen nådde fram till anslagets storlek så hade den gripits av en försiktighet som riskerade att göra hela stödet meningslöst, menade han.

Mest kritiska var inte helt oväntat de största förlagens representanter. Bonniers Olle Måberg tyckte att stödmiljonerna snurrade bort i subventionskarusellen. Enligt honom vore det bättre att ersätta alla dessa detaljerade förslag med en biblioteksersättning till förlagen. Och Lasse Bergström på Norstedts framhöll att utredningens majoritet hade utgjorts av författare och då var det inte så konstigt om författarna vann mest på dess förslag.

De olika organisationernas remissyttranden blev närmast en orgie i olika stöd-
upplägg och idéer om hur staten kunde bli mer generös gentemot litteraturen. Bokförläggareföreningen ansåg att L68:s litteraturstöd var alltför splittrat och för detaljerat. I stället borde man satsa på ett generellt och mer automatiskt system där alla typer av litteratur kunde stödjas på ungefär samma sätt som den svenska skönlitteraturen (alltså generellt men med vissa begränsningar) och att detta lämpligen kunde administreras på ett automatiskt sätt via Bibliotekstjänst. Eftersom Btj nyligen infört sitt datoriserade system BUMS så borde detta kunna ske ganska enkelt, menade föreningen. Föreningen yrkade också avslag på förslaget om motprestationsexemplar från förlagen.

Bokhandlareföreningen tyckte att utredningens förslag om friexemplar av stödda böcker var helt otillräckligt som hjälp åt bokhandeln. Här borde staten i stället betala för ett ”grundexemplar” av alla titlar som förlagen skickade ut i abonnemang, vilket skulle vara ett markant stöd för bokhandelns bredd. ”För som villkoren är nu kan bokhandeln av ekonomiska skäl inte vara fullsorterad annat än i undantagsfall”, ansåg föreningen. Bokhandlareföreningens förslag om grundexemplar stöddes också av Bokförläggareföreningen och av Seelig & Co.

Författarförbundet kom i sitt remissyttrande med ytterligare en modell som var selektiv och generell på samma gång. Enligt denna skulle en jury välja stödberättigade böcker på samma villkor från hela utgivningen. Utanför stödet hamnade ”skräplitteraturen” – häri låg det selektiva i stödet. Författarförbundet sade också nej till motprestationskravet i form av gratisexemplar, men ville i stället som krav ha maximipriser, minimiupplaga och att förlag som fick stöd uppfyllde royaltyvillkoren i normalavtalet och man ville dessutom ha insyn i förlagens verksamhet via ett speciellt förtroenderåd.

Kalabalik om proppen

Förläggaren Krister Gidlund tyckte i sitt enkätsvar till Svensk Bokhandel att L68 var på tok för njugg mot förlagen. Då hade han nog inte träffat Bertil Zachrisson, den sittande utbildningsministern. Palmes efterträdare var den som skulle omforma utredningsförslag och remissvar till en fungerande proposition (Prop 1975:12). Och visst, litteraturstöd skulle det bli, så mycket stod klart. Men på en viktig punkt var propositionen en kalldusch för inblandade parter. Utbildningsministern utgick från tanken att alla stöd borde vara selektiva, även det till den svenska skönlitteraturen. I själva verket gjordes detta stöd väldigt selektivt, så att nästan bara en tumme återstod av denna L68:s viktigaste stödordning. Blott ett 50-tal titlar, i första hand debutanter och därtill ett urval böcker av svårsålda författare, skulle få del av stödet. I pengar räknat bantades det ned från 5,5 miljoner kronor till en halv miljon. Motprestationskraven togs dock bort. Och tanken på kreditgarantier för mindre förlag var fortfarande aktuell.

Redan innan propositionen offentliggjorts var debatten igång, tydligen hade innehållet läckt ut i förväg. ”Utbildningsdepartementet förbereder kulturpolitiskt fiasko”, skrev Nils Gunnar Nilsson i Sydsvenska Dagbladet. ”Håll inne med hånskrattet”, manade hans kollega i Arbetet, Levi Svenningsson, och menade att storförlag och andra partsintressen inte skulle påprackas ett stöd de inte ville ha. Rikta detta i stället till nyetableringar, författarkooperativa förlag och folkrörelseförlag. ”Totalt orealistisk – om än vacker – är tanken att stödet selektivt skulle ges till okommersiella förlag”, skrev Sune Stigsjö, ägare till Zindermans och även åren 1969–1974 chef för Författarförlaget. Och Per Ahlmark påpekade i Expressen att L68 aldrig varit inne på tanken att utesluta litteratur som ges ut på stora förlag från stöd.

Bertil Zachrisson försvarade sin linje i en intervju i Svensk Bokhandel (SvB 12–14/1975) och menade där att han försöksvis stannat vid 50 titlar, men att stödet mycket väl skulle kunna utvidgas i framtiden om det behövdes. Han ansåg sig också ha fått signaler från förlagsledningarna om att man kunde vänta med ett generellt stöd till svensk skönlitteratur.

Kritiken mot Zachrissons förslag blev likväl hård och även hans partikamrater tvivlade nu på att det skulle gå att baxa igenom det i riksdagen. Och Författarförbundet agerade blixtnabbt och tillsatte en egen arbetsgrupp bestående av Per Olov Enquist, Per Kågeson och Torbjörn Thörngren som redan samma dag hade ett pressmeddelande ute där det konstaterades att kulturpropositionen inte fyllde ”ens lågt ställda krav när det gäller förverkligandet av en aktiv kulturpolitik”. Och en vecka senare var gruppen färdig med sitt förslag. Det byggde vidare på det upplägg som fanns i förbundets remissvar – ett selektivt stöd inom vissa ramar (avsåg cirka 400 titlar till en kostnad av 3,3 miljoner kronor) och med en inbyggd prispress.

Vid ett möte på kulturrådet lovade vänsterpartiet kommunisternas ledare C-H Hermansson på stående fot att hans parti skulle stödja Författarförbundets förslag. Fast Bertil Zachrisson var inte oväntat stött över kritiken och i möten med För-

fattarförbundets ordförande Jan Gehlin menade han att Hermanssons utspel hade förstört möjligheten för att socialdemokraterna skulle kunna stödja SFF-förslaget, eftersom s-politikerna inte kunde tänka sig att rösta på kommunisterna, enligt vad Gehlin själv berättar i sin bok *Floden och virvlarna*.

I kulturutskottet föll sedan utbildningsministerns upplägg – den borgerliga majoriteten där gick i huvudsak på L68:s linje. Men s hade nu insett att propositionen inte skulle gå igenom i riksdagen och därför ställde man sig bakom vpk:s motion. Och eftersom detta hände sig på den så kallade jämviktsriksdagens tid kunde omröstningen antas sluta i dött lopp mellan blocken. Lottning kommer att avgöra litteraturstödet utformning, spådde medierna.

Men så blev det inte. Författarförbundet hade före riksdagsbehandlingen i maj 1975 lyckats vinna folkpartisten Sten Sjöholm för sin linje. Sjöholm gick upp i talarstolen i ett ganska sent skede av debatten och talade mot sina partikamrater. Effekten av detta utspel var stark, enligt Jan Gehlin. ”Från läktaren tedde sig kammargolvet som ett plötsligt fluster och särskilt sevärt var Per Ahlmarks försök att komma till tals med Sjöholm, vilken sittande kvar i sin bänk vände bort huvudet från höger till vänster som inför elak andedräkt.” (*Floden och virvlarna* s. 549)

Därmed var saken klar. Men i själva verket var det inte så stor skillnad mellan linjerna. Båda förordade generella modeller med viss selektivitet. Det som skilde var motprestationen. I det segrande förslaget måste förlagen följa en lista med maximala f-priser för att få stöd, i det andra fallet handlade det om gratisexemplar till bokhandeln (dock ej biblioteken).

Förlagen var inte förtjusta i prispressen. Den skulle leda till en stelbenthet i pris-sättningen och till att somliga förlag, framför allt de större, skulle strunta i att söka stöd för sina mest säljbara titlar, menade man. Å andra sidan slapp förlagen de förkättrade gratisexemplaren.

När det gällde de övriga stödkategorierna röstade riksdagen i enlighet med propositionen som sin tur i stort sett följde L68:s upplägg. En huvudtanke hos utredningen var att en produktionsstödande subvention måste fullföljas ut i distributionsledet. Men det av många efterlysta stödet till bokhandeln fanns inte med i det paket som nu antogs (det kom senare). Däremot anslog man pengar till vissa läsfrämjande åtgärder, särskilt med inriktning på barn och ungdomar. Dessa koplades också ihop med litteraturstödet, där man, precis som L68 förordade, skulle tillämpa en modell med stödköp. Dessa böcker skulle i första hand skickas ut paketvis till olika organisationer som kunde tänkas arbeta med dem i läsfrämjande syfte.

Riksdagen sade också ja till att utreda frågan om en svensk nationalencyklopedi. L68:s idé om ett statsstött massmarknadsförlag var inte med i denna proposition men dök upp i en följande kulturproposition (1975/76:135). Bokförläggareföreningen ville att förlaget skulle drivas som ett branschägt bolag, medan utbildningsministern hellre ville låta uppdraget gå till Stiftelsen Litteraturfrämjandet. Riksdagen biföll förslaget om en treårig försöksverksamhet i Litteraturfrämjandets regi till det som skulle bli *En bok för alla*. Målet var en bred spridning av lågprissatta kvalitets-

böcker i reprint och i pocketformat som skulle kunna säljas såväl i bokhandel som i kiosker, inom organisationer och på arbetsplatser. 1980 började En bok för alla att utge även barnböcker. När Litteraturfrämjandet sedan lades ner 1990 skapades det fristående bolaget En bok för alla som tecknade avtal med staten och fick stöd fram till dess att detta avskaffades 2007.

Bokhandeln fick alltså inget stöd i denna första omgång. Beslutet blev i stället att utreda ett sådant och uppdraget gick till generaldirektören Lars Ag. I betänkandet *Stöd till bokhandeln* (Ds U 1976:17) lade han fram sina förslag som rätt mycket avvek från dem man tidigare hade diskuterat och som framför allt gick ut på ett direkt stöd till bokhandelns lagerhållning. I stället förordade Ag principen hjälp till självhjälp. Det stöd som kom att införas var ett kreditstöd i form av avskrivningslån, investeringslån och kreditgaranti som kunde sökas av bokhandlarna och därutöver ett stöd till Seeligs kompletteringslager och till företagsutbildning för bokhandlare. På förslag av Ag infördes också en kommunal postorderförsäljning av böcker, men denna favoritidé hos L68 hade nu krympt till en försöksverksamhet genom bibliotek i 13 Norrbottenskommuner. Försäljningen under försöksperioden var lästräknad – totalt 371 böcker.

Litteraturstödet införs

Den 1 juli 1975 var premiärday för det nya litteraturstödet. Det stöd som infördes var alltså av försökskaraktär och belöpte sig till 6,5 miljoner kronor. Det byggde på stöd till enskilda titlar utifrån kvalitetskriterier och konstruerades, som nämnts, enligt en arkersättningsmodell med en inbyggd prispress. Stödet avsåg fem olika så kallade stödordningar: *ny svensk skönlitteratur för vuxna, klassisk litteratur för vuxna, skönlitteratur för vuxna i svensk översättning, facklitteratur för vuxna och barn- och ungdomslitteratur.*

Dessutom infördes, som nämnts, en kreditgaranti för att stödja mindre förlag och för start av nya förlag.

Stödet administrerades av nämnden för kultur och bibliotek inom Statens kulturråd. En arbetsgrupp för varje stödordning föreslog hur pengarna skulle fördelas varefter nämnden fastställde besluten. Den svenska skönlitteraturen fick ungefär hälften av det samlade litteraturstödet (3,3 miljoner vilket motsvarar cirka 17 miljoner i dagens penningvärde). Första året (1975/76) fick 480 skönlitterära titlar stöd medan 110 fick avslag, men bara en tredjedel av dessa fick nej på kvalitetsgrunder – att jämföra med 2011 års siffror med 138 bifall och 202 avslag.

Hur pass generellt var då stödet till den svenska skönlitteraturen?

Bokförläggareföreningens branschstatistik anger för 1975/76 antalet nya skönlitterära prosatitlar till 287 plus 79 titlar lyrik och dramatik. I statistiken deltar emellertid bara 27 medlemsförlag, dock däribland alla de stora. Även icke medlemsförlag

”Det stöd som infördes var alltså av försökskaraktär och belöpte sig till 6,5 miljoner kronor. Det byggde på stöd till enskilda titlar utifrån kvalitetskriterier och konstruerades enligt en arkersättningsmodell med en inbyggd prispress.”

hade och har rätt att söka stöd – och gjorde även så. Saken kompliceras dessutom av att ett antal av de titlar som borde kunnat få stöd ändå hamnade utanför, eftersom förlagen inte sökte för dem.

Stadsbibliotekarien Bengt Holmström, som 1977 utsågs att utvärdera litteraturstödet och föreslå eventuella förändringar, menade att detta var olyckligt med tanke på att stödet till svensk litteratur borde vara både generellt och prisdämpande. Kända författare, Holmström nämnde Stig Claesson, Kerstin Ekman, P C Jersild, Alice Lyttkens och Sven Fagerberg, hamnade utanför. Mot den bakgrunden tedde sig målsättningen som ”något av en chimär”, tyckte Holmström.

Att förlag avstod från stöd för att i stället hålla priserna uppe på vissa säljbara böcker kan verka något märkligt med tanke på att Sverige nyligen fått fria bokpriser och att dessa, enligt alla insatta personer, från Ulf af Trolle till Olof Palme, borde leda till lägre priser, framför allt på det lättsålda sortimentet. Men här handlade det om marknadsmekanismer i ett friprisssystem som man inte riktigt förutsåg vid den här tiden.

De nya bokklubbarna bröt från 1970-talets början fram med oemotståndlig kraft och förlagen som ägde klubbarna började att på ett anmärkningsvärt sätt konkurrera med sina egna återförsäljare. Bokklubbspriset sattes regelmässigt 25–40 procent lägre än det förmodade bokhandelspriset. Därmed uppstod en önskan från förlagens sida att hålla f-priserna (förlagsnettopriserna) på det bokklubbsaktuella sortimentet på en lagom hög nivå. I nästa omgång svarade bokhandlarna med att bilda kedjor och kräva höjda rabatter och marknadsföringsbidrag på centralt utvalda titlar, vilket ytterligare minskade motivationen att pressa f-priserna nedåt. Även författarna hade intresse av att inte f-priserna sänktes för mycket eftersom deras royalties, enligt det centrala avtalet, beräknades utifrån dessa (dock med stora avdrag när det gällde bokklubbsböcker). F-priserna på de skönlitterära storsäljarna blev helt enkelt mer och mer kulissartade. Detta förhållande illustreras tydligt av att priset på häftade romaner under åren 1974–76 steg med 13 procent och på inbundna (det utförande som bokklubbarna föredrog) med 25 procent.

De skönlitterära översättningarna fick det första budgetåret 1 miljon kronor i stöd vilket räckte till 104 titlar mot beräknade 75. ”Eftersom en ganska stor del av översättningslitteraturen var renodlad underhållningslitteratur, så fick en oväntat stor andel av den kvalificerade litteraturen stöd”, konstaterade Bengt Holmström. Stödet till *klassiker* utgick dels som produktionsstöd, dels som lagerstöd. Anslaget var på 1,2 miljoner kronor. 85 titlar fick produktionsstöd första året och 420 fick lagerstöd. Stödet till *facklitteraturen* var till en början blygsamt (400 000 kronor) och utgick enligt L68:s förslag endast till ”översättningar av internationella standardverk av allmänt intresse”. Men, som nämnts, kunde litterärt skrivna fackböcker få stöd som skönlitteratur och klassiska fackböcker kunde få klassikerstöd. Antalet fackböcker som fick stöd enligt andra stödordningar var därför, som Bengt Holmström påpekade, större än det som fick del av det egentliga fackboksstödet.

Stödet till *barnböckerna* på 1,3 miljoner kronor förefaller inte påfallande lågt,

men bara en fjärdedel av den summan gick till produktionsstöd medan resten avsattes för stödköp. Det var alltså betydligt färre titlar (15 stycken det första året) som fick stöd här än i de andra kategorierna. Totalt bifölls bara 105 av 460 stödansökningar. Barnboksstödet var alltså det minst generella och mest styvmoderligt behandlade av stödkategorierna. Kopplingen till den läsfrämjande verksamheten fungerade, enligt Holmströms utvärdering, inte särskilt bra. En orsak var att de titlar som skickades ut i de färdiga bokpaketen inte alltid motsvarade vad användarna ville ha.

På kulturrådet var man i alla fall glad över att stödet var selektivt. För de första åren välldes det in böcker. Sveriges Mr Litteraturstöd, byrådirektören och författaren Torbjörn Thörngren, som själv i författarförbundsregi var med och utformade stödet, berättade flera år senare i en intervju (SvB 2/1988) att han ”fyllde flera garderober med böcker som fått avslag.”

– Jag hade ingen aning om att det fanns så mycket böcker. Senare slutade de skicka dem hit.

När han en dag fick studiebesök av en grupp riksdagsmän som frågade hur det skulle ha fungerat med ett generellt stöd tog han ut böckerna ur skåpen och staplade upp dem på konferensbordet.

– Det här är vad era stödpengar skulle ha gått till i så fall. Sen hördes det aldrig ett ord om generellt stöd mer.

Mera pengar till stödet

1976, bara ett drygt år efter att litteraturstödet trätt i kraft, blev det regeringsskifte i Sverige. För första gången på 44 år förlorade socialdemokraterna makten. Vad skulle detta komma att betyda för litteraturpolitiken?

I Svensk Bokhandels enkät om L68 ansåg den dåvarande chefen för Gummesons Förlag, Jan-Erik Wikström, att den modell som utredningen skisserat var användbar, men att stödet måste räknas upp. De 35 miljoner som föreslogs till litteraturen totalt sett framstod som ganska futtiga jämfört med de 100 miljoner som staten tog in i bokmoms, menade Wikström. Nu satt Wikström själv i förarsätet som utbildningsminister. Kanske var det dags för en ordentlig uppräkningsövning av stödet?

Ja, så blev det faktiskt, men först av allt införde Wikström ett stöd för litteratur på invandrar- och minoritetsspråk och därefter tillsatte han en utredning. Inte så överraskande – detta var ju bokutredningarnas gyllene epok. Bengt Holmström utsågs, som nämnts, till enmansutredare. Hans uppdrag var att utvärdera det befintliga stödet, som vid den här tidpunkten (början av 1977) uppgick till 8 miljoner kronor fördelat på cirka 700 titlar, och dessutom att förstärka fackboksstödet, försöka förenkla rutinerna för anslagsarbetet och om möjligt uppnå mer automatiskt verkande stödformer.

Holmström presenterade sina slutsatser i betänkandet *Statligt litteraturstöd* (Ds U 1977:14). Det viktigaste, som han såg det, var att förenkla hela stödmodellen

”I det litteraturstöd som från och med 1978 fick permanent status utökades antalet stödda titlar till cirka 950. Totalt sett var det en kraftig uppräknings av stödet – under två år upp till 15,2 miljoner kronor.”

och på det sättet jämna ut olikheterna mellan olika litteraturkategorier. Hela allmänlitteraturen borde enligt honom inordnas i en och samma stödordning och de fem arbetsgrupperna slås samman till en enda. Totalt sett kunde 1 200 titlar få stöd med det nya systemet, ansåg han, och inom den ramen tänktes skönlitteraturen ligga kvar på ungefär samma nivå som tidigare medan facklitteraturen borde få en markant ökning. Principen var fortfarande ett selektivt efterhandsstöd, men Holmström laborerade också med en ”halvautomatisk” modell för den svenska skönlitteraturen, där författare som fått stöd för tre böcker skulle kunna få det också fortsättningsvis och där förlagen skulle ha en fri kvot av stödtitlar som de själva kunde bestämma över.

När var det var dags för proposition och riksdagsbeslut hade emellertid Holmströms idéer om förenkling redan fallit bort. Kulturrådet gillade dem inte och utbildningsministern beslöt sig för att inte ändra alltför mycket på det vinnande lag som litteraturstödet trots allt var. Bättre då att tillföra resurser inom några behövande kategorier. Framför allt förstärktes stödet till fackböckerna och barnböckerna. Stödköpet av barn- och ungdomsböcker slopades helt. I det litteraturstöd som från och med 1978 fick permanent status utökades även antalet stödda titlar till cirka 950. Totalt sett var det en kraftig uppräknings av stödet – under två år upp till 15,2 miljoner kronor (från cirka 9 miljoner). Antalet skönlitterära titlar som fick stöd minskades med ungefär 100 medan de facklitterära ökades med 50. Dessa siffror blir dock något missvisande eftersom litterärt skrivna fackböcker tidigare kunnat få stöd inom den skönlitterära stödordningen. Precis som tidigare tillämpades arkersättning och maximipriser. Stödda böcker måste också tryckas i 1 000 (lyrik, dramatik etcetera) respektive 2 000 (romaner, fackböcker) exemplar.

Därutöver infördes projektstöd till dels särskilt kostnadskrävande utgivning, dels författarverkstäder av typ Författares bokmaskin, allt enligt Holmströms förslag.

Det tycktes som om litteraturstödet nu hade funnit sin form. Men var de som skulle fatta utgivningsbesluten lyckliga över det? En del av svaret gavs i en utredning som Bokförläggareföreningen lät ekonomerna Dan Ahlmark och Bengt Brodin vid Ekonomiska forskningsinstitutet vid Handelshögskolan i Stockholm, göra. EFI-ekonomerna skiljer sig från andra kommentatorer genom att ha en i grunden ganska kritisk inställning till statliga litteraturstöd överhuvudtaget. I varje fall tror de inte på långvariga sådana. Ahlmark och Brodin skisserar i stället möjligheten av ett konjunkturstöd till litteraturen (om till exempel utgivningen faller under en viss nivå sätts stöd in). I annat fall vore stimulansåtgärder som inte påverkar konkurrensförhållandena bättre, till exempel biblioteksersättning till förlagen eller sänkt bokmoms.

Därutöver gjorde EFI-rapporten en enkätundersökning med 23 bokförlag om hur dessa såg på stödet. Av denna framgick att det knappast fanns någon enhetlig

uppfattning i den här frågan. En klar majoritet bland de tillfrågade ansåg dock att litteraturstöd i någon form behövdes medan ungefär en fjärdedel tyckte att det var onödigt. En majoritet av de förlag som var för stödet menade likväl att det nuvarande stödet borde göras om. Fast på vilket sätt? Ja, här pekade svaren i olika riktningar. De alternativa modeller som fick flest röster var biblioteksersättning till förlagen, övergång till projektstöd och sänkning av bokmomsen. De flesta var kritiska till kravet på maximala f-priser. En viss men inte överväldigande kritik mot kulturrådets sätt att hantera ansökningarna fanns. Det var främst det faktum att avslag gavs utan motivering som väckte kritik.

Det var ju inte så konstigt att många undrade hur det gick till när besluten om stöd fattades. För varken förlagen eller någon annan hade särskilt mycket insyn i hur resonemangen gick och hur rutinerna såg ut i arbetsgrupperna, vilket å andra sidan hörde till sakens natur.

Fast någon gång skyttade det fram saker som fick utomstående att höja på ögonbrynen. När kulturrådet i samband med att stödet fyllde ett år arrangerade en debatt på ABF-huset i Stockholm blev Svensk Bokhandels chefredaktör Carl Olof Josephson smått chockad när Artur Lundkvist, som satt i gruppen för översatt skönlitteratur, tog till orda. Han förklarade att det var ytterst sällan han ”utan stora samvetsbetänkligheter” kunde belöna någon bok i den genren. ”Bestämt har han missuppfattat sin uppgift något”, kommenterar Josephson. (SvB 38/1976)

Ett antal år senare, 1988, lyftes täckelsen en aning. Då fick frilansreportern Niklas Krantz för Svensk Bokhandels räkning tillåtelse att vara med på ett arbetsgruppsmöte i den skönlitterära gruppen. (SvB 2/1988) På mötet presiderade Torbjörn Thörngren i vanlig ordning och satte kryss i rätt ruta för bifall eller avslag. (Om två ledamöter av sex röstade för blev det bifall.)

Här är ett axplock av omdömen från sammanträdet. Naturligtvis är de ryckta ur sitt sammanhang och för det mesta delar av längre resonemang:

– Det är besvärligt med alla de här gedigna författarna ... Vad var det den handlade om? Jag var tvungen att ta fram den och läsa om baksidestexten. Men den var ganska bra. Den bör också få stöd. (bifall)

– Jag tycker boken ska ha stöd för författarskapets skull. Han bor utomlands, utan kontakter här. ... han har förutsättningar att bli bra. Om vi inte ger stöd finns risk att förlaget säger nej i fortsättningen. (bifall)

– En soppa på många spikar utan litterära avsikter. (avslag)

– Det här är en väldigt kvinnlig bok – i dålig mening. Den är otroligt sensibel – så att det står och darrar.

– Vad är det för fel på att vara sensibel?

- Det är en *gedigen* sensibel bok. (bifall)
- Nu jävlar! Usel, bort. Den här är cynisk, pornografisk och borde bötfällas. (avslag)
- Den har alla förutsättningar att få stöd. Den är smal och högdragen. Ibland får man ge stöd till böcker man inte gillar. (bifall)
- Sällan har någon skrivit så ointressant om ett intressant liv. (bordläggs)
- Jag blev betänksam på grund av hans politiska ambitioner. Men den moraliska effekten blir inte riktigt vad han tänkt sig – man får snarast lust att börja knarka när man läst den. (bifall)

Det blev naturligtvis en del upprörda reaktioner på artikeln. Men som helhet uppfattade nog de flesta att det fanns ett allvar bakom den lite slängiga tonen. Att det inte var en samling litteraturbyråkrater som sammanträdde blev man i alla fall på det klara med.

Staten och branschen hand i hand

Litteraturstödet infördes i en bokbransch där det talades om kris och neddragningar. När 1970-talet drog in med fria priser, bokklubbar och bokförsäljning i nya kanaler började det peka uppåt i omsättningssiffror och antal utgivna titlar samtidigt som spänningarna i branschen tilltog.

Framför allt var relationen mellan förlag och bokhandel komplicerad och ofta irriterad. Bokklubbarna tog för sig och erövrade marknadsandelar, bokhandelskedjorna satsade på egna utvalda sortiment och intog en allmänt tuff hållning till förlagen, allt medan ett antal bokhandlare som inte deltog i kedjorna riskerade att hamna i en marknadsmässig strykclass. Och de mindre förlagen råkade också i kläm mellan mäktiga kedjor och stora förlagskoncerner. Det kom därför inte som någon överraskning när det så kallade fackbokhandelsavtalet mellan förläggarna och bokhandlarna sades upp i slutet av 1979.

Avtalet reglerade bland annat abonnemanget från förlagen till bokhandlarna. Genom det fick bokhandlarna automatiskt exemplar av ett stort antal nyutgivna böcker. Statsmakterna menade därför att det vore illa kulturpolitiskt sett om avtalet upphörde och abonnemanget försvann. Det skulle säkert försämra bokhandelns möjlighet och vilja att lagerhålla det breda sortimentet. För att avvärja det hotet gick staten in som medlare i avtalsförhandlingen mellan de två branschföreningarna, vilket onekligen var ett ganska unikt grepp. Bokhandelsutredaren Gunnar Petri fick än en gång hålla i dirigentpinnen. Målet var inte bara ett nytt fackbokhandelsavtal utan också – i vanlig ordning – en utredning (*Samverkan i bokbranschen*, Ds U 1980:11).

En av de bärande tankarna i L68 hade varit att stödet till utgivningen skulle föras ut till bokhandlarna och biblioteken och därmed per automatik vara till nytta för bokläsarna. Detta skulle ske genom de gratisböcker som förlagen levererade som motprestation för att de fick stöd. Men som vi har sett föll det upplägget och hur produktion och distribution därefter skulle kopplas ihop stödmässigt kändes som en alltmer trasslig problematik. Men nu ville den petriska utredningen få ordning på problematiken genom en kombinationslösning. Man bakade helt enkelt ihop branschavtal och statsstöd till ett paket. Förutsatt att parterna skrev på ett nytt avtal så skulle staten betala en del av abonnemangsrabatten. Och så blev det också.

Gunnar Petri fullföljde därefter sitt uppdrag genom att presentera ännu en ganska kortfattad utredning om utgivningsstödet (*Stöd till bokutgivning och bokförlag – en utvärdering*, Ds U 1981:5). Denna tunna skrift är ändå anmärkningsvärd genom den helt annorlunda värdering av stödets betydelse som finns där jämfört med till exempel EFI-ekonomernas rapport. Petris slutsats blir att ”den svenska bokutgivningen under de år som stödverksamheten pågått skulle ha sett annorlunda och fattigare ut utan denna verksamhet”. Även den förkättrade prispressen har haft sin funktion, menar han, eftersom den gjort det möjligt att hålla priserna på smala böcker på en nivå som upplevts som marknadsmässigt rimlig. Men de tankar som en gång fanns om att med stödets hjälp drastiskt få ner bokpriserna borde man nu slutgiltigt kunna avföra som orealistiska. En sådan sak skulle kräva statliga insatser som ledde till en närmast total styrning av utgivningen, vilket ingen önskade. Men att dra ner på stödet skulle också ge klart negativa effekter, ansåg Petri. ”En reell minskning av stödbeloppen innebär i själva verket en annan form av styrning, nämligen mot en alltmer kommersialiserad bokmarknad.”

Antalet mindre förlag hade ökat under senare år – en positiv trend där stödet säkert spelat en roll. ”Överhuvudtaget har stödet haft en viss dynamisk inverkan på förlagsbranschen”, skriver Petri. Ett bekymmer var dock att litteraturstödet ekonomiskt sett urholkats en hel del efter den kraftiga höjningen 1978–1980, samtidigt som utgivningen ökat. Arbetsgruppernas uppgift blev därmed svårare, eftersom pengarna inte längre räckte till alla böcker som egentligen borde få stöd.

Man kunde ju inte heller alltid göra som under första verksamhetsåret när det fattades 90 kronor för att årets sista bok i facklitterära genren skulle kunna få stöd – skramla till summan i arbetsgruppen (enligt en anekdot av Torbjörn Thörngren, SvB 36/1976).

Under de här åren, i början av 1980-talet, talade man allt oftare och allt mer oroligt om att det kom ut för många böcker. Bokförläggareföreningens statistik visade i kalla siffror att förlagen ökade sina lager. Säkert hade stödet också bidragit till titelökningen. Frågan var bara i vilken grad. Gunnar Petri gjorde ett försök att räkna ut hur många fler volymer som stödet orsakat under de år det funnits och kom genom olika skattningar fram till 100 000. Men eftersom utgivningsökningen

”Petris slutsats blir att ’den svenska bokutgivningen under de år som stödverksamheten pågått skulle ha sett annorlunda och fattigare ut utan denna verksamhet.’”

mellan åren 1973/74 och 1979/80 uppgick till hela 700 000 volymer, så blev ändå slutsatsen att merparten av lageruppbyggnaden berodde på förlagens egen expansionslusta. Dessutom var tendensen, i alla fall vad gällde skönlitteraturen, att utgivningen minskat något de senaste åren, och den nivån blev sedan ganska stabil under 1980-talet. Och det var ju trots allt ganska goda tider för förlagen. I den nämnda EFI-utredningen från 1979 hade 40 procent av de tillfrågade förlagen sagt att de gick bra eller mycket bra, bara två förlag gick dåligt enligt den egna bedömningen. Samtidigt var den allmänna ekonomin inne i en svacka och kronan devalverades flera gånger, år 1982 med hela 16 procent. Trots det tycktes böckerna inte lida någon stor nöd. Detta skulle kunna tyda på att den gamla tesen om bokbranschens oberoende av de allmänna konjunkturerna fortfarande gällde. *Books are different.*

1982 års bokutredning

På våren 1982 tillsattes ännu en bokutredning, den här gången med inriktning på bokdistributionen och hur denna påverkats av de fria priserna och vidare hur man skulle kunna skapa en gynnsammare struktur för en bred spridning av kvalitetslitteratur. Det här var en större utredning än de tre tidigare enmansutredningarna, den hade åtta ledamöter och återigen med Gunnar Petri som ordförande och primus motor. Kommittén fick komma med alternativa utformningar av också andra stöd, men allt måste rymmas inom vad som kallades ”totalt sett oförändrade kostnadsramar” – en refräng som kom att klinga välbekant de kommande årtiondena.

Utredningen, som tog namnet *1982 års bokutredning*, gav precis som den klassiska L68 ut två böcker – *Läs!* och *Läs mera!* (SOU 1984:30). Mottagare var Bengt Göransson, som efter den socialdemokratiska valsegern 1982 efterträtt Jan-Erik Wikström som utbildningsminister.

De båda Läs-utgåvorna innehöll inte minst en gedigen genomgång av branschens struktur, av hur de kulturpolitiska stöden till litteraturen växt fram, en sociologisk studie om läsning och även internationella jämförelser. De tyngst vägande avsnitten i förslagsdelen handlade om läsfrämjande åtgärder och om ett utvecklingsprogram för bokhandeln som fullföljde de linjer som Petri tidigare dragit upp i sin bokhandelsutredning.

Dessutom tog utredningen upp en fråga som rörde upp en hel del känslor i bokbranschen – ett möjligt återinförande av fasta bokpriser. Men när slutbetänkandet väl kom var utredningen kategorisk. Fasta priser var inte en framkomlig väg, fastslog man.

För litteraturstödet del upprepade utredningen de bedömningar som Petri tidigare gjort om att stödet påverkat utgivningens både bredd och kvalitet i positiv riktning och att det även haft en påverkan på förlagsstrukturen – den förlagskoncentration som annars är normal i dåliga tider hade inte inträffat. ”Detta faktum bör kunna tillskrivas det statliga utgivningsstödet”, skriver utredningen.

”För litteraturstödet del upprepade utredningen de bedömningar som Petri tidigare gjort om att stödet påverkat utgivningens både bredd och kvalitet i positiv riktning.”

Det stora bekymret, som ju Petri tidigare varit inne på, var att stödet urholkats ekonomiskt, så att det var svårt att ge stöd åt kvalitetsutgivningen i hela dess bredd. Att värdesäkra stödet, framför allt när det gällde antalet titlar var viktigt, inte minst för att undvika att hamna i en censurerande situation. Den lösning som utredningen förespråkade var upplagebegränsning – det vill säga böcker som sålde mycket bra skulle få minskat stöd. Om boken såldes i mellan 8 000 och 10 000 exemplar skulle förlaget betala tillbaka halva stödbeloppet och vid försäljning därutöver drogs hela stödet in. Det här upplägget kom dock aldrig att införas eftersom det skulle ha blivit administrativt krångligt. Däremot dök en liknade begränsning upp i ett senare skede, vilket vi ska återkomma till.

”Att värdesäkra stödet, framför allt när det gällde antalet titlar var viktigt, inte minst för att undvika att hamna i en censurerande situation.”

Det svenska stödet hade fått en extra miljon i tillskott för budgetåret 1982/83, men detta blev ändå en tillfällig vitamininjektion, för under de följande åren sjönk stödet åter tillbaka mätt i fast penningvärde. En utvärdering som kulturrådet gjorde 1988 (*Boken – en översikt II*) visade att det 1986/87 låg på nästan exakt samma summa som när det infördes 1975/76 – cirka 7,3 miljoner kronor, räknat i 1975 års penningvärde. Toppnoteringen var året 1979/80 då stödet räknat på samma sätt låg på 10,5 miljoner kronor. Kulturrådet konstaterade i sin rapport att drygt 30 procent av de skönlitterära titlarna, 10 procent av översättningarna och 20 procent av barn- och ungdomsböckerna fick stöd.

Hur fungerade då stödet när det gällde att hjälpa eller stjälpa förlag? I olika diskussioner framkom ofta argumentet att vissa mindre förlag skulle bli litteraturstödsförlag som anpassade sin utgivning efter vad som ansågs vara stödvärdt och vad kulturrådets arbetsgrupper gillade. Och sådana fall har säkert funnits och finns och är kanske oundvikliga med en selektiv stödmodell av det här slaget. Men ”den svenska modellen” med kvalitetsstöd per titel betydde samtidigt att de stora förlagen kammade hem rätt mycket pengar.

Under de fem åren mellan 1980 och 1985 var de tio förlag som fått mest pengar i fallande ordning: Norstedts, Bonniers, Rabén & Sjögren, Tiden, Alba, Gidlunds, Atlantis, Författarförlaget, Brombergs, Prisma. Relativt sett, i förhållande till omsättningen, har de mindre kvalitetsförlagen alltid fått mer än storförlagen. Bonniers får här bara dubbelt så mycket stöd som Alba (också det ett Bonnierförlag), Gidlunds, Atlantis och Författarförlaget. Det lilla Fripress får mer än storförlaget Natur och Kultur (som vid det här laget dock domineras av skolböcker och specialiserad facklitteratur). Förlag som Carlssons och Alfabeta dyker upp på tio-i-topplistan mot mitten av 1980-talet och lite längre ner finns Symposion som också kommer att vara en stor stödmottagare framöver. En indikation på ett relativt stort stödberoende var på den tiden att ett förlag hade en stor utgivning i förhållande till omsättningen. När förlag som Cavefors, Coeckelberghs och Fripress försvann har det framför allt varit utgivning av fackböcker, ofta av akademiska författare, som kännetecknat småförlag med markant stort statligt stöd. Studerar man emellertid

de mindre och medelstora kvalitetsinriktade förlagens listor ser man ändå att de flesta har en ganska rimlig utgivningsvolym och att besluten alltså byggts mera på försäljningsmöjligheter än på möjligheten att få stöd.

Tar man som exempel ett par av de förlag utanför storförlagens krets som i dag mottar mycket stöd, som Tranan och Atlantis, kan man också få syn på en del av stödets funktion. Tranan, som specialiserar sig på böcker från Asien, Afrika och Latinamerika, startades i början på 1990-talet i en tid när litteraturen från dessa världsdelar höll på att försvinna helt från den svenska horisonten. Atlantis är väl känt inte minst för sina stora kulturhistoriska verk och sina översättningar av betydelsefulla klassiker som andra förlag knappast skulle tagit sig an. I båda fallen hade de ambitiösa och kulturellt viktiga satsningarna varit omöjliga utan omfattande stöd.

”I båda fallen hade de ambitiösa och kulturellt viktiga satsningarna varit omöjliga utan omfattande stöd.”

Det är också svårt att tänka sig att de förlag som växt fram på senare år med inriktning på skönlitteratur från icke anglosaxiska språkområden (franska, tyska, ryska) – som Ersatz, Elisabeth Grate, Sekwa – skulle ha kunnat etablera sig på marknaden utan stödet.

Andra stöd till litteraturen

Under litteraturstödens uppbyggnadsperiod på 1970- och 1980-talen kom titelstödet att kompletteras med en del mera specialinriktade stöd. Ett sådant, som faktiskt fanns redan före litteraturstödsordningarnas dagar, var det som gick till lättlästa böcker. Redan 1968 utkom den första LL-boken, Per Anders Fogelströms *Sommaren med Monika*. Under 1970-talet kom LL-utgivningen, och senare även den lättlästa nyhetstidningen *8 sidor*, att skötas av Skolöverstyrelsen. 1987 bildades LL-stiftelsen (numera Centrum för lättläst) efter riksdagsbeslut och därefter gjordes LL-förlaget till ett eget bokförlag som i dag ger ut ett trettiotal titlar om året.

1985 började utgivningen av en klassikerserie för skolan – *Alla tiders klassiker*. Tanken var att erbjuda skolor att köpa klassisk litteratur i klassuppsättningar till lågt pris. En arbetsgrupp inom kulturrådet stod för urvalet och förlagen för utgivningen. Beslut om vilka titlar som ska ingå i serien har fattats av en särskild arbetsgrupp och kulturrådet beställer 2 000 exemplar av varje bok. Natur & Kultur fick så småningom uppdraget att distribuera och marknadsföra klassikerserien.

Redan 1968 föreslog, som nämnts, att staten borde finansiera en stor svensk encyklopedi och under flera år fördes en animerad diskussion om detta. Saken utreddes i betänkandet *Mot bättre vetande*, vilket ledde fram till riksdagsbeslutet om upphandling av verket. Att uppdraget att ge ut *Nationalencyklopedin* gick till utvidern Bra Böcker orsakade en del höjda ögonbryn och beska kommentarer i den etablerade förlagsbranschen, men många såg nog ändå detta som ett slags historisk rättvisa med tanke på att Bra Böcker satsat på uppslagsverksutgivning vid en tid när

alla andra drog sig undan denna dyra och svåra utgivningsgren. Utgivningen av det statstödda 20-bandsverket satte igång år 1989.

Att utge en ny modern, textkritisk utgåva av August Strindbergs samlade verk ansågs också som ett riksintresse och ursprungligen hade Cavefors förlag fått kulturrådets uppdrag att ge ut detta. Men detta beslut revs upp och i stället gick uppdraget att ge ut 72-bandsverket till Norstedtsägda AWE/Gebers.

Inom ramen för titelstödet tillkom också efterhand nya stödordningar – bildverk och bildböcker för vuxna (som motsvarade det tidigare särskilt kostnadskrävande utgivning) och tecknade serier för barn och ungdom. På 1990-talet fanns sammanlagt nio olika stödordningar inom utgivningsstödet (inklusive En bok för alla).

Nya vindar

1970-talet hade varit ett omvälvande decennium för bokmarknaden och detsamma kan sägas om 1990-talet. Men vindarna blåste nu åt ett annat håll och de var inte särskilt gynnsamma för idéer av det slag som styrte L68 och 1974 års kulturpolitik.

För bokbranschen innebar den nya tiden att de centrala avtalen – ramavtalet mellan Förläggareföreningen och Författarförbundet och fackbokhandelsavtalet – sades upp och aldrig kunde återskapas. De starka företagen i branschen såg efter sina egna intressen och skapade egna avtal och upplägg. I och med att fackbokhandelsavtalet upphörde så försvann också det statliga sortimentsstöd som låg inbyggt i detta. Försvann gjorde även investeringsstödet till mindre förlag, men det berodde mest på att det var så få som sökte det.

Den täta samverkan mellan branschen och de kulturpolitiska myndigheterna som funnits blev alltmer inaktuell. Kanske skulle också litteraturstöden komma att försvinna? Nu, i slutet av 1980-talet och början av 1990-talet, befann vi oss i en tydligt marknadsliberal era där statliga insatser, vad det än månne gälla, sågs som negativa. Och eftersom stödet möjligen hjälpte de små förlagen något mer än de stora, så kunde det ses som ett snedvridande av konkurrensen, det vill säga de storas möjlighet och rätt att konkurrera ut de små. Att det fanns stämningar i den riktningen visar en enkät om stödet som Svensk Bokhandel gjorde 1988. (SvB 2/1988)

– Det väsentliga är att det håller fler förlag vid liv. Stödet gynnar de små förlagen. Men jag tycker det borde avskaffas. Läget är sådant att mångfalden skulle kunna garanteras på annat sätt, sade Lars Grahn, vid den tiden förlagschef på Legenda.

Och Bonnierförlagens vd Per-Olov Atle var oförblommerad:

– Att det [stödet] finns har gjort att vi varit tvungna att ge oss in i den byråkratiska kvarnen för att få de pengar konkurrenterna annars skulle få. Jag tycker illa om det. Det är mycket jobb och orimliga kvalitetsbedömningar.

Det här fick tidningens förre chefredaktör Carl Olof Josephson att i ett ilsket debattinlägg (SvB 4/1988) fundera på hur han skulle reagera om han var ”en vanlig ynka medlem” i Bokförläggareföreningen:

”Vi skulle nog också vilja veta om det cyniska kverulantiska och egenmäktiga synsätt som präglar det mesta av intervjuvaren också uttrycker föreningens mening om de miljoner som onekligen är en ekonomisk hjälp för de flesta av oss. Ett sådant klarläggande borde också vara ett krav från statsmakterna. Det måste kännas förnedrande för anslagsbeviljande och resursfördelande myndigheter att lyssna till föreningens griniga manskör, när pressen på de snålt tilltagna kulturmiljonerna är så massiv.”

Bokförläggareföreningens vd Urban Skeppstedt replikerade att det i enkäten handlade om personliga åsikter, medan det både i styrelsen och i föreningen i sin helhet fanns ”en bred uppslutning kring uppfattningen att utgivningsstödet har en positiv effekt totalt sett, att det vore fel om det efter 13 år av tillvänjning togs bort och att det bidrar till balans inom förlagsbranschen samt till en spridning av utgivningsbesluten, vilket får antas vara av godo. Stödpengarna har tveklöst fått stor eller avgörande betydelse för många av föreningens 140 medlemsförlag”.

Någon framstöt från tunga aktörer för att få bort stöden gjordes aldrig. Litteraturstödet var alltför etablerat. Men det förekom heller inga försök att utvidga det. Att ytterligare stimulera produktionen kändes inte särskilt aktuellt mot mitten av 1990-talet. Utgivningen var inte på nedåtgående, snarare tvärtom. Om det fanns skäl för litteraturpolitiska reformer så var det i så fall snarast på distributionsområdet.

När en ny bokutredning tillsattes 1996 – den första på mer än tio år – så var det mycket riktigt bokhandelns situation, läsfrämjande åtgärder, litteraturen i skolan och kulturtidskrifterna som stod i centrum. Utredningen, som leddes av Anna-Greta Leijon, presenterade sina slutsatser i betänkandet *Boken i tiden* (SOU 1997:141).

Ett av utredningens viktigaste förslag var att ersätta det havererade abonnemangsstödet med ett distributionsstöd för de litteraturstödda titlarna, vilket också

senare antogs av riksdagen. Som motprestation till utgivningsstödet måste förlagen leverera ett exemplar av de stödda böckerna till samtliga huvudbibliotek och till 100 bokhandlar. Som ersättning betalade staten halva f-priset till förlagen. Det var en jämförelsevis stor satsning som kostade 17,8 miljoner kronor, men den var ändå avsevärt billigare än att införa ett fullskaligt norskt system, konstaterade utredningen.

Men redan några år senare, 2003, avskaffades, bland annat med hänvisning till den sänkta bokmomsen, de stöd till bokhandeln som Bokbranschens finansieringsinstitut, BFI, administrerat. Bokhandelsdelen av distributionsstödet gjordes om till ett stöd för de mindre bokhandlarna. Men 2010 togs också detta stöd bort och pengarna fördes över till läsfrämjande verksamheter. Men för bibliotekens del är distributionsstödet fortfarande i funktion och innebär att cirka 200 000 litteraturstödda volymer skickas ut till dem varje år.

”Ett av utredningens viktigaste förslag var att ersätta det havererade abonnemangsstödet med ett distributionsstöd för de litteraturstödda titlarna.”

Ett återkommande bekymmer för kulturrådet har varit att när stödet som helhet inte kunnat räknas upp så har de administrativa kostnadernas andel av stödet tenderat att öka. I olika omgångar har man velat förenkla stödhanteringen, men det har inte visat sig vara så lätt. 2003 uppdrog kulturrådet åt förläggaren Björn Linnell att titta närmare på den här saken.

– Jag kunde se att statistiskt sett så fick de olika förlagen i stort sett lika mycket i stöd varje år och lade fram idén att man kunde ta bort juryförfarandet och ha ett automatiskt stöd, alltså att förlagen fick lika mycket som tidigare i förhållande till sin utgivning och med stickprovskontroller för att kontrollera att de upprätthöll kvaliteten. Men det här var det egentligen ingen som gillade, framför allt fruktade man väl att det skulle komma att ses som ett rent branschstöd, vilket skulle kunna undergräva stödets kulturpolitiska trovärdighet. Alla ville behålla det stöd som fanns, säger Björn Linnell i dag.

– Men jag lyckades i alla fall spara ett par miljoner per år åt kulturrådet genom att föreslå att förlagen skulle skicka sina böcker direkt till arbetsgruppsledamöterna i stället för att gå via kulturrådet.

Bokförsäljningens gyllene år

En ny våg av förändringar svepte fram genom bokbranschen från och med slutet av 1990-talet. Det handlade om en markant kommersialisering, om boken som en del av mediasamhället och om att den gamla devisen *böcker är annorlunda* nu slutligen tycktes få respass. Pocketrevolutionen och nätbokhandlarna sänkte prisnivån på böcker. Med Piratförlagsvillkor och litterära agenter i ryggen började bästsäljarförfattarna kräva helt andra ekonomiska villkor än tidigare. Författarna blev stjärnor, det vill säga de som skrev rätt sorts böcker (helst deckare eller självbiografier) och som hamnade i mediernas strålkastarljus – de andra puffades allt längre in i skuggorna. Marknadsföringen av böcker blev allt viktigare och allt mer mångfacetterad. Rättighetsförsäljning till utlandet blev för första gången en ekonomiskt viktig inkomstkälla för de större svenska förlagen. Stora förlagsgrupper och bokhandelskedjor maktprofilerade sig som aldrig förr. Författare som tillhörde mittskiktet, även etablerade sådana, började känna marken gunga under fötterna – skulle de ens bli utgivna i framtiden? Nya publiceringsformer dök upp – print-on-demand och e-böcker – och förlagens roll som grindvakter ifrågasattes. Kanske tillhörde framtiden självpubliceringen?

Skulle även litteraturpolitiken svepas med av tidvattenvågorna? Ett tag såg det faktiskt ut så. I samband med regeringsskiftet 2006 verkade kulturpolitiken bli ett av de fält där den nya borgerliga regeringen var beredd att gå till strid. Tillsättandet av Cecilia Stegö-Chiló, tidigare chef för nyliberala tankesmedjan Timbro, som kulturminister pekade i den riktningen. Året efter valsegern drogs dessutom stödet till En bok för alla raskt in. Kanske skulle litteraturstödet gå samma väg. Det var i alla fall vad som förordades i moderaternas kulturpolitiska programförslag *Kulturen*

2.0 som lades fram i mars 2007. Fast då hade Stegö-Chiló redan avgått och ersatts av den mera kulturkonservativa Lena Adelsohn Liljeroth.

I stället för kulturkamp à la Danmark blev det kulturutredning – ett säkert svenskt val. Ordförande för kommittén blev Eva Swartz Grimaldi. De kulturpolitiska målen från 1974 skrevs delvis om, bland annat försvann det omtalade målet att kulturen ska ”motverka kommersialismens skadliga verkningar”. För övrigt ledde Kulturutredningen (SOU 2009:16) i första hand till en serie organisatoriska förändringar av den statliga kulturpolitiken. En bärande tanke var den så kallade portföljmodellen för samverkan inom den offentliga sektorn, som innebar att staten avstod från att detaljreglera de statliga stöden.

”2002 hade bokmomsen sänkts från 25 procent till 6 procent. Den period som därefter följde blev något av bokförlagens gyllene år.”

Ett nytt konkret förslag på litteraturpolitikens område dök emellertid upp. Kulturutredningen ville att litteraturstödet skulle göras om till ett allmänt stöd för hela litteratur- och biblioteksområdet. Egentligen var det en gammal idé, eller snarare en utvidgning av den tanke som Bengt Holmström hade haft i sin utredning från 1977. Dessutom skulle det – genom sammanslagning av författarfonden, konstnärsnämnden och delar av kulturrådet – skapas en helt ny myndighet som skulle hantera detta stöd. Detta förslag kom aldrig att genomföras, men delar av upplägget finns kvar i den förordning för utgivningsstödet som antogs 2010. Utgivningsstödet omfattar enligt denna inte bara litteratur utan även kulturtidskrifter och läsfrämjande insatser. Detaljregleringen av stödbeloppen togs bort, med följd att kulturrådet i dag har rätt att inom anslagsramen bestämma och omprioritera mellan de olika stödordningarna.

2002 hade bokmomsen sänkts från 25 procent till 6 procent. Den period som därefter följde blev något av bokförlagens gyllene år med en försäljningsökning inom de flesta bokkategorier.

Bruten försäljningstrend

Men 2008 bröts trenden. Nedgången hade ett tydligt samband med finanskrisen och de tilltagande ekonomiska svårigheterna i hela västvärlden – som nu alltså även drabbade litteraturen. Ännu ett tecken på att böcker inte längre var annorlunda.

En del av de trender som förlagen levt på vändes till sin motsats. Och bekymmer som man lagt märke till redan tidigare kändes nu än allvarigare. Ett sådant var det bristande läsintresset och den försämrade läsförmågan bland barn och ungdomar. Hur den tendensen skulle kunna motverkas var en huvudfråga för den litteraturutredning som regeringen tillsatte 2011.

Utredningen genomfördes av en kommitté på fyra personer med den förre riksbibliotekarien Tomas Lidman som ordförande. Dess tyngsta förslag handlade om vad man kallar *ett läsluft för Sverige*, en kraftsamling för att fram till 2018 stärka läsförmågan, öka läslusten och förbättra tillgången till litteratur. Läsluften är tänkt att

kanaliseras genom skolor och skolbibliotek, folkbibliotek och andra lokala aktörer, läsombud, föreningar, studieförbund med mera.

Utredningen föreslår också att det stöd till evenemang i bokhandeln som infördes på prov 2012 bör vidareutvecklas och tillföras nya medel. Vidare bör folkbiblioteken ges ökade möjligheter att arbeta med e-böcker. Utredningen förespråkar också vad man kallar en moderniserad biblioteksersättning med mindre detaljreglering och beslut som fattas för längre tidsperioder. Dessutom ett breddat översättningsstöd av svensk litteratur i andra länder, med bland annat mera pengar till produktion av kostsamma utgåvor och förstärkt arbete med till exempel seminarier för översättare av svensk litteratur.

Om litteraturstödet påpekar utredningen att dess reala värde minskat med åren samtidigt som nya stödkategorier som e-böcker kommit till. Ändå är det viktigt att kvalitetsinriktningen inte överges, fastslår man. Problemet är att få pengarna att räcka till. En möjlig lösning är, enligt utredningen, en omprioritering av stödet. Detta skulle kunna åstadkommas genom att man sätter ett tak för hur mycket pengar ett förlag eller en förlagskoncern får ta emot. Detta vill utredningen sätta till en miljon kronor i dagens penningvärde (23 prisbasbelopp). På så sätt skulle stödet per titel kunna höjas och de omfördelade pengarna komma i första hand de små och medelstora förlagen till godo. Åtta miljoner kronor räknar utredningen med att kunna frigöra på det sättet. Av dessa pengar föreslår man att hälften, 4 miljoner kronor, går tillbaka till litteraturstödet medan den andra hälften förs över till dels ett utökat stöd för digitalisering av förlagens backlist, dels kulturtidskrifterna. I och med denna förändring borde också den nuvarande upplagegränsen för stöd kunna avskaffas, menar utredningen.

Reaktionerna på detta utredningsförslag var i remissvaren ganska blandade.

Förläggareföreningen ställer sig helt negativ till att begränsa hur mycket ett enskilt förlag kan få i stöd. Utgivningsstödet är ett kvalitetsstöd till enskilda titlar, inte till förlag och författare och ett tak kommer enligt föreningen ”att motverka syftet med litteraturstödet, att garantera bredd och kvalitet i utgivningen”. Stödet bör vara så generellt som möjligt och för att alla titlar som på kvalitetsgrunder är förtjänta av stöd ska kunna få det så borde i stället nya medel tillföras, skriver föreningen.

Men Författarförbundet tycker, tvärt emot vad man tidigare ansett i frågan, att förslaget till omprioriteringar är acceptabelt. Skälet är de stora förändringar som inträffat på marknaden de senaste åren med bland annat en tilltagande vertikal integration och där de mindre förlagen ger ut en allt större del av kvalitetslitteraturen. Men förbundet vill också att kulturrådet ska ställa som krav för stöd att förlaget ska tillämpa marknadsmässiga villkor i avtalen med författare och översättare. För-

”Om litteraturstödet påpekar utredningen att dess reala värde minskat med åren samtidigt som nya stödkategorier som e-böcker kommit till. Ändå är det viktigt att kvalitetsinriktningen inte överges.”

”Förläggareföreningen ställer sig helt negativ till att begränsa hur mycket ett enskilt förlag kan få i stöd. Utgivningsstödet är ett kvalitetsstöd till enskilda titlar, inte till förlag och författare.”

bundet vill också att den vertikala integrationen i förlagsbranschen ska utredas och att medel ska skjutas till för att åstadkomma ett stöd ”som även syftar till att ge de mindre förlagen bättre marknadsföringsmöjligheter så att fler titlar når läsarna och bidrar till ett större utbud och en sundare konkurrens”. Förbundet är också tveksamt till om det nuvarande distributionsstödet fungerar på ett optimalt sätt och vill att detta ska undersökas och följas upp ytterligare.

Nordiska oberoende förlags förening, NOFF, framhåller att stödet i dag är underfinansierat och att det finns en risk att mindre utgivare tvingas konkurrera om krympande medel. NOFF anser att det är viktigt att bidragen knyts till själva bokutgivningen och inte till viss typ av utgivare och i ökad utsträckning kanaliseras mot litteratur som inte har förutsättningar att nå bokmarknaden utan stöd. Man är tveksam till tak för enskilda utgivare utan ser hellre en snävare övre gräns för de upplagestorlekar som är bidragsberättigade.

Statens kulturråd instämmer ”i huvudsak” i förslaget att omprioritera medel från större mottagare till mindre. Kulturrådet tror inte att litteraturstödet är ett tillräckligt incitament för de stora koncernerna att hålla uppe sin kvalitetsutgivning. Men om tendensen att de mindre förlagen står för den smalare kvalitetsutgivningen förstärks kan detta få negativa konsekvenser, inte minst för författarna. Ett möjligt alternativt förslag är, skriver kulturrådet, att litteraturstödet fördelas vid två tillfällen. Vid det första tas enbart hänsyn till kvalitet och då bestämmer man vilka titlar som ska distribueras till landets bibliotek, vid det andra, som görs med en viss fördröjning, fördelas stödpengarna till de utvalda böckerna, men då görs undantag för de titlar som blivit försäljningsmässiga framgångar.

Det nuvarande stödet

De statliga stöd till litteraturområdet som kanaliseras genom Statens kulturråd ligger i dag på sammanlagt 90 miljoner kronor. Det största enskilda stödet är efterhandsstödet till förlagens utgivning, det vi brukar kalla litteraturstödet, inklusive det distributionsstöd som är kopplat till detta, som nu ligger på knappt 40 miljoner kronor.

Litteraturstödet kan sökas av alla professionella bokutgivare. Som sådana räknas de som gör sina titlar tillgängliga för en bred allmänhet via kanaler som bibliotek, bokhandlare, nätförsäljning, postorder etcetera, som tecknat royaltyavtal med upphovsperson eller rättighetsinnehavare och vilkas böcker är av god kvalitet, redaktionellt och tekniskt.

Ansökan om efterhandsstöd måste göras senast sex månader efter utgivningen. Bara förstaupplagan kan få stöd – undantag klassiker, där även återutgivning kan stödjas. Vad gäller svensk skönlitteratur och svensk facklitteratur får upplagan inte överstiga 5 000 exemplar. För övriga kategorier gäller 8 000 exemplar. Däremot har systemet med maximala f-priser som villkor för stöd upphört. Inte heller finns något krav på minsta upplaga. Stödbeloppen baseras på sidantal. För tekniskt enkla

produktioner görs avdrag på stödet, medan mycket påkostade böcker kan få högre stöd. Det högsta stödbeloppet per titel är 70 000 kronor.

En bok som fått utgivningsstöd får automatiskt distributionsstöd, det vill säga ett antal böcker, för närvarande 287 exemplar, levereras till landets bibliotek. För dessa böcker betalar staten 50 procent av f-priset. Högsta möjliga ersättning för distributionsstödet är 40 000 kr.

Beslut om efterhandsstöd fattas av de olika arbetsgrupperna som är fyra (facklitteratur, skönlitteratur, bildverk och serier, barn- och ungdomslitteratur) och har fem till nio ledamöter. Därutöver finns två referensgrupper, en för stöd till översättning av svensk litteratur i utlandet och en för stöd till planerad utgivning som även bedömer ansökningar om utgivning av e-böcker från förlagens backlist. Arbets- och referensgruppernas ledamöter tillsätts av Kulturrådets styrelse med en första mandatperiod om två år med möjlighet till ytterligare två års förlängning.

Arbetsgrupperna är beslutande och ska pröva bidragsansökningarna med utgångspunkt i den enskilda bokiteln. Den totala bidragsfördelningen för året ska karaktäriseras av hög kvalitet vad avser innehåll samt i såväl tekniskt som redaktionellt avseende och ett mångsidigt utbud av titlar vad avser målgrupp, ämnen, åsikter, form och genrer.

Referensgrupperna lämnar förslag på hur Kulturrådet ska fatta beslut i ärenden som rör bidragsansökningar.

Arbets- och referensgrupper 2013

Arbetsgruppen för barn- och ungdomslitteratur: Arbetsgruppen bedömer ansökningar om litteraturstöd för barn- och ungdomslitteratur som avser bilderböcker (genomillustrerade i fyrfärg), kapitelböcker, romaner och faktaböcker.

Ledamöter: Ann Forslind (ordförande), Henrika Andersson, Kristina Digman, Inga-Lill Fajjersson, Per Israelson, Ulf Stark, Björn Sundmark.

Arbetsgruppen för bildverk och serier: Arbetsgruppen bedömer ansökningar om litteraturstöd för konst och fotoböcker samt serier och grafiska romaner. Arbetsgruppen bedömer även facklitteratur inom områdena konst, arkitektur- och kulturhistoria.

Ledamöter: Niclas Östlind (ordförande), Miriam Bäckström, Loulou Cherinet, Gary Svensson, Liv Strömquist.

Arbetsgruppen för facklitteratur: Arbetsgruppen bedömer ansökningar om litteraturstöd för facklitteratur i vid bemärkelse samt genomillustrerad facklitteratur, i såväl svenskt original som i svensk översättning. Med genomillustrerad facklitteratur avses facklitterära titlar där bilden förstärker/förklarar texten. Facklitteratur inom områdena konst och skönlitteratur bedöms inom arbetsgruppen för bildverk samt serier respektive arbetsgruppen för skönlitteratur.

Ledamöter: Christian Nilsson (ordförande), AnnLouise Martin, Åsa Nilssonne, Pamela Schultz Nybacka, Carl-Johan Rundgren, Lina Sturfelt, Sverker Tirén.

Arbetsgruppen för skönlitteratur: Arbetsgruppen bedömer ansökningar om litteraturstöd för romaner, noveller, lyrik, dramatik, essäer, litteraturvetenskap samt memoarer, biografier, debatt- och rapportböcker med skönlitterär prägel.

Ledamöter: Maria Ehrenberg (ordförande), Aase Berg, Amelie Björck, Thomas Götselius, Helena Hansson, Tomas Lidbeck, Jonathan Morén, Fredrik Sjöberg, Ola Wikander.

Ansökningar om klassisk litteratur, litteratur utgiven på annat originalspråk än svenska samt elektroniskt publicerad litteratur bedöms av samtliga arbetsgrupper.

Referensgruppen för stöd till planerad utgivning: Referensgruppen bedömer ansökningar om stöd till planerad utgivning samt stöd till utgivning av e-böcker från förlagens befintliga katalog av tryckta titlar/backlist.

Ledamöter: Maria Ehrenberg (ordförande), Ann Forslind, Christian Nilsson, Marie Silkeberg, Niclas Östlind

Referensgruppen för stöd till svensk litteratur i översättning: Referensgruppen bedömer ansökningar om stöd för utgivning av svensk kvalitetslitteratur och dramatik i utlandet.

Ledamöter: Aase Berg (ordförande), Mats Kempe, Marie Silkeberg, Fredrik Sjöberg, Åsa Warnqvist,

Kategorier

Följande litteraturkategorier kan få stöd:

Svensk skönlitteratur. Sammanlagt bidrag 2011: 6,1 miljoner kr (1975/76: 2,8 miljoner kr, vilket motsvarar 13,2 miljoner kr 2011) Antal sökta stöd 2011: 338, varav 136 beviljade.

Översatt skönlitteratur. Sammanlagt bidrag 2011: 6,4 miljoner kr. (1975/76: 1 miljon kr, vilket motsvarar 4,6 miljoner kr 2011). Antal sökta stöd 2011: 249 varav 168 beviljade.

Facklitteratur. Sammanlagt bidrag 2011: 9,3 miljoner kr (1975/76: 375 tkr, vilket motsvarar 1,7 miljoner kr 2011). Antal sökta stöd 2011: 407 varav 164 beviljade.

Barn- och ungdomslitteratur. Sammanlagt bidrag 2011: 6,3 miljoner kr (1975/76: 1,2 miljoner kr, vilket motsvarar 5,7 miljoner kr 2011). Antal sökta stöd 2011: 391 varav 182 beviljade.

Serier. Sammanlagt bidrag 2011: 2,3 miljoner kr (1980/81: 384 tkr, vilket motsvarar 1 miljon kr 2011).

Klassisk litteratur. Sammanlagt bidrag 2011: 2,7 miljoner kr (1975/76: 1 miljon kr,

vilket motsvarar 4,6 miljoner kr 2011). Stödet omfattar klassisk litteratur inom alla stödkategorier.

Litteratur på annat utgivningspråk än svenska. Sammanlagt bidrag 2011: 500 tkr (1977/78: 280 tkr, vilket motsvarar 1 miljon kr 2011).

Elektroniskt publicerad litteratur. Avser i första hand originalutgivning av e-böcker vilket har gjort att antalet ansökningar fortfarande är litet.

Därutöver ges stöd till:

Planerad utgivning. Ett stöd som kan sökas av förlag för olika litterära projekt. Storleken på stödet varierar beroende på projektet. Stödet ska vara ett komplement till annan finansiering. Stödet har på senare tid ofta gått till större översättningsprojekt.

2012 infördes på prov ett stöd till *digitalisering av förlagens backlist*.

Stöd till översättning av svensk litteratur och dramatik i utlandet. Stödet ska möjliggöra ökad utgivning av svensk kvalitetslitteratur samt dramatik i utlandet.

Maria Ågren, handläggare på Kulturrådet, menar att det samlade litteraturanslaget för närvarande räcker till ganska precis. Det har sällan uppstått någon riktig kris inom någon av stödkategorierna. Om pengarna hotar att sina i slutet av året så skjuter man i allmänhet över besluten för de aktuella titlarna till början av året därpå för att inte tvingas säga nej till böcker som borde ha stöd.

Ökningen av antalet egenpublicerade böcker borde rimligen skapa ett visst tryck på kulturrådet och även ökade problem med att få pengarna att räcka. Men Maria Ågren säger att det inte syns några tecken på det ännu – trots att en hel del av egenutgivarna säkert skulle kunna falla inom ramen för den nuvarande definitionen av professionella utgivare.

De som får mest stöd

Under 2012 fick cirka 360 utgivare motta litteraturstöd i belopp som sträcker sig från 30 000 kronor till flera miljoner. De största stödmottagarna är i fallande ordning:

Albert Bonniers	3 093 171
Atlantis	2 224 805
Carlssons	1 664 657
Norstedts	1 596 418
Rabén & Sjögren	1 128 813
Natur & Kultur	1 115 689
Ordfront	1 033 027
Tranan	915 612
Modernista	842 614

Bonnier Carlsen	802 641
Ellerströms	783 546
B Wahlströms Forma Books	781 296
Daidalos	756 721
Brombergs	634 820
Alfabeta	625 013
Atlas	615 644
Max Ström	546 168
Artos & Norma	522 765
H:ström	487 377
Berghs	487 323
Lind & Co	484 673
Opal	448 395
X Publishing	432 935
Wahlström & Widstrand	426 013
Kabusa	407 245
Fri Tanke	392 061
Elisabeth Grate	367 435
Atrium	354 099
Ersatz	350 738
Kartago	347 693
Karneval	343 752
Weyler	314 756
Tankekraft	319 746
Leopard	313 753
Östlings Symposion	273 572
Vertigo	293 071
Sekel/Isell & Jinert	285 451
Historiska Media	272 642
Optimal	245 063
Glänta	215 032
Kolik	219 243
Sekwa	206 909
Bakhåll	202 375

På koncernnivå sett (det är ju här utredningen vill lägga in en spärr) så mottar Bonnierförlagen (Albert Bonniers, Bonnier Carlsen, Max Ström, W & W, Forum, Max Ström, Kartago) cirka 5,5 miljoner kronor och Norstedts Förlagsgrupp (Norstedts, Rabén & Sjögren) 2,7 miljoner kronor.

Röster från förlagen

Svante Weyler, Weylers Förlag

Jag tycker att stödet fungerar bra och i stort sett finns bara ett problem – anslagen räcker inte riktigt till. Man ser det tydligt på den översatta litteraturen, där det kommer avslag i oktober på böcker som alldeles säkert skulle ha fått stöd om det varit i början av året.

Men bortsett från detta så är det, som jag ser det, otroligt viktigt att det finns ett kvalitetsbestämt stöd. Det här stödet skulle kunna vara extremt omstritt om det inte hade varit så väl organiserat och så väl fungerande. Och skälet till att det fungerar tror jag är att det finns en sådan lång erfarenhet bakom.

För min del fattar jag aldrig utgivningsbeslut med tanke på stödmöjlighet och jag tycker nog att jag själv oftast har strängare kvalitetskriterier än arbetsgrupperna. Inte heller skickar jag in allt till kulturrådet – att inte göra det tycker jag är ett sätt att visa respekt för deras arbete.

Man kan knappast påstå att vi är beroende av stödet. Det samlade stödbeloppet brukar ligga på mellan 4 och 8 procent av förlagets omsättning.

Förslaget att de största förlagen ska få begränsat stöd är alldeles säkert feltänkt. Man angriper problemet med de största förlagens marknadsdominans på fel sätt – letar efter nyckeln under gatlyktan i stället för där man tappade den. Det verkliga bekymret är den vertikala integrationen inom de dominanta företagen, inte att de ger ut för många bra böcker.

Den kvalificerade litteraturen är den sköraste plantan på bokmarknaden och jag tror att det vore olyckligt om den flyttade ut från de stora förlagen. Då skulle den förlora i status, vilket också skulle drabba de mindre förlagen.

Vill man frigöra pengar så tycker jag att man hellre borde plocka bort stödet för en del icke professionella utgivare. Kulturrådet har ju krav i det här avseendet, men jag tycker att man borde lägga till att en utgivare för att få stöd ska ha dokumenterat sin förmåga att driva förlag, det vill säga man ska ha varit igång minst ett eller ett par år innan man kan söka. Dessutom vore det rimligt att göra en uppräknings av hela stödet på ett par miljoner. Inte minst med tanke på att litteraturstödet är en oerhört billig form av fungerande kulturspridning. Det kostar mindre än presstödet till enbart Svenska Dagbladet (cirka 60 miljoner kronor 2012).

Helena Hegardt du Rées, Bokförlaget Atlantis

Det är ju inte så att länder som Sverige och Norge nuförtiden är ensamma om att stödja litteraturen. I Frankrike, som jag känner till väl, har man ett omfattande förhandsstöd till olika genrer som kan sökas av förlag och där bedömningen görs av ett stort antal jurygrupper. Fördelen med detta är förstås att förlaget vet vilka pengar det får, vilket ger en trygghet. Men det är ingen tvekan om att ett förhandssystemet är mera styrande och jag tycker ändå att det svenska systemet med efterhandsstöd är att föredra.

Arbetsgrupperna hos kulturrådet förändras hela tiden och då tycker

”Otroligt viktigt att det finns ett kvalitetsbestämt stöd.”

”Det är helt klart att litteraturstödet är och har varit oerhört viktigt för ett förlag som Atlantis.”

jag att det är speciellt viktigt att ämneskunskapen hålls uppe inom de olika litteraturkategorierna och att det finns en kontinuitet i bedömningarna, att de inte påverkas för mycket av rådande trender.

Det är helt klart att litteraturstödet är och har varit oerhört viktigt för ett förlag som Atlantis. De stora satsningarna genom åren på kvalitativ utgivning, som översättningar av Platon, Montaigne, Rousseau med flera större verk, som är såväl redaktionellt som grafiskt väl genomarbetade, hade knappast kunnat komma till stånd om det inte funnits.

Förslaget som Litteraturutredningen nu har lagt halverar stödet för Atlantis del och för oss är det naturligtvis katastrofalt. Jag kan inte säga precis vilka konsekvenser det kan få, men det är klart att det kommer att påverka oss om det blir verklighet och att vi till en del måste tänka på ett annat sätt.

Det är helt klart att stödet inte ska vara heltäckande. Och vi kan heller aldrig vara säkra på att få pengar för det titlar vi skickar in. Meningen är ju att böckerna ska säljas och det måste finnas en förlagsrisk i en kommersiell verksamhet. Vissa utgivningsprojekt är ju också ganska oberoende av stödet, men i en hel del fall så väger vi in möjligheten att få det vid utgivningsbeslutet. Så det är uppenbart att stödets konstruktion har stor betydelse för oss.

Ann Sköld Nilsson, Rabén & Sjögren

I stort sett tycker jag att stödet fungerar väl. Visst kan det ibland vara lite svårt att förstå vilka bedömningsgrunder som tillämpas av kulturrådet. Men på det hela taget och sett över en lite längre period så motsvarar nog antalet bifall som vi fått det som vi förväntat oss. Vi skickar ju inte heller in allt till arbetsgruppen utan gör ett urval och kanske kunde vi sälla ännu hårdare ifall det skulle vara ett önskemål från kulturrådet.

Förslaget att lägga ett tak på det samlade stödbelopp som går till en förlagsgrupp är svårbegripligt. Vi vill ju, i precis lika hög grad som de mindre förlagen, ha en bred utgivning av bra men inte alltid så lättsålda böcker. Och i det fallet betyder stödet lika mycket för oss som för alla andra förlag. Det finns inget stort utrymme hos oss – och det gör det väl knappast hos någon annan heller – för att internt subventionera titlar som inte går ihop ekonomiskt. Därför menar jag att det är viktigt att litteraturstödet ges till enskilda titlar och inte till utgivare. Nya barn- och ungdomsboksförfattare och nya illustratörer behöver ofta tid på sig för att slå igenom och här är litteraturstödet en väldigt viktig uppmuntran och hjälp. Om stödet vore större skulle vi definitivt kunna öka våra satsningar här.

Elisabeth Grate, Elisabeth Grate Förlag

Jag måste vara ju vara nöjd för närvarande eftersom jag senaste året fick stöd för alla de titlar som jag sökte för. Det är ganska uppenbart att ett förlag som mitt, som

”Vi vill ju, i precis lika hög grad som de mindre förlagen, ha en bred utgivning av bra men inte alltid så lättsålda böcker. Och i det fallet betyder stödet lika mycket för oss som för alla andra förlag.”

är inriktat franskspråkig skönlitteratur, skulle ha väldigt svårt att existera utan ett litteraturstöd. Så det är klart att stödet är viktigt. Men det betyder inte att jag låter mig styras av det. Tror jag tillräckligt mycket på en bok så ger jag ut den, oavsett stödmöjlighet.

När det gäller utredningens förslag att begränsa de högsta stödbeloppen så har jag inga direkta synpunkter. Problematiken känns inte så aktuell för mig. Men jag tycker inte att det verkar vara en bra idé att flytta pengar från litteraturstödet till andra ändamål, till exempel digitalisering av backlist. Det här är viktigt förstås och här behövs stöd, men det är ju också ett behov som uppkommit på senare tid och som därför inte borde påverka det egentliga litteraturstödet.

Stephen Farran-Lee, Albert Bonniers Förlag

Alla stöd har sina tillkortakommanden, men jag tycker att litteraturstödet fungerar så bra som man kan begära. Det är i alla fall sällan som man reagerar på några skriande orättvisor i bedömningen.

Vi kalkylerar ju aldrig med stödet – inte ens på böcker som vi är ganska säkra på kommer att få det. Men det är klart att det har betydelse – mer för vissa kategorier av böcker än för andra. Ett exempel är förstas lyriken, där de enskilda titlarna nästan aldrig går ihop. Ett borttaget eller minskat stöd här skulle förstås vara kännbart. Översättningar av kvalificerad prosa är en annan sådan kategori. Där är ju både litteraturstödet och möjligheten att få översättningsstöd viktiga för att hålla uppe utgivningen. Överhuvudtaget tror jag att stödet får större betydelse i den situation vi är i nu, där gapet mellan storsäljarna och bredden av utgivningen ökar.

”Ett exempel är förstas lyriken, där de enskilda titlarna nästan aldrig går ihop. Ett borttaget eller minskat stöd här skulle vara kännbart.”

Att sätta en spärr för hur mycket stöd en förlagskoncern kan få är fel, tycker jag. Visst, jag förstår hur utredningen tänker och att det finns en rättviseaspekt här som säger att de som behöver stödet mest också ska få mest av det. Men jag skulle ha önskat att utredningen hade funderat ett varv till på konsekvenserna av förslaget. Med en sådan förändring går man ifrån själva grundprincipen, som alltid gällt, att det är de enskilda böckerna som ska stödjäs och att de som håller tillräckligt hög kvalitet ska få del av pengarna, oavsett utgivare. Sen kan jag inte heller förstå hur det hela ska fungera praktiskt. Ska man dra ett slutstreck efter vilket inga fler bonnierböcker får något stöd alls?

Hur en sådan här regel skulle påverka oss rent konkret är en väldigt svår och hypotetisk fråga. Å ena sidan så är det klart att vi måste hålla fast vid vårt uppdrag att ge ut kvalitetslitteratur. Samtidigt är bokutgivning en ganska känslomässig sak och det är inte så konstigt om vi alla påverkas av den nervositet som finns på marknaden, av att siffrorna pekar nedåt för många typer av böcker och av de krav på personalneddragningar och bantning av listorna som ställs på många olika håll. Inte minst i ett sådant läge tror jag att det skyddsnet som litteraturstödet utgör är viktigt för alla, också för de större förlagen.

Slutord

Det litteraturstöd som infördes den 1 juli 1975 byggde på några få huvudprinciper. Stödet var riktat till allmänlitteratur utgiven av professionella förlag och hanterades av Statens kulturråd. Den nyutgivna litteraturen indelades i kategorier – svensk skönlitteratur, översättningar, facklitteratur, barn och ungdomsböcker etcetera – och inom varje kategori fördelade en grupp ämneskunniga personer utsedda av kulturrådet stödpengarna titel för titel utifrån kvalitetskriterier. Stödet var till den alldeles övervägande delen ett efterhandsstöd och ett stöd till enskilda boktitlar, inte ett generellt stöd till författare eller förlag. Efterhandsstödet var också en förutsättning för att kunna göra kvalitetsurvalet.

”Inom varje kategori fördelade en grupp ämneskunniga personer utsedda av kulturrådet stödpengarna titel för titel utifrån kvalitetskriterier.”

Stödets grundpelare var kvalitet och mångfald. Och mångfalden handlade om utgivningens bredd, men också om branschstrukturen. Underförstått skulle stödet balansera tendenser till förlagskoncentration som man räknade med skulle bli allt mera märkbara i ett system med fria bokpriser. Det skulle motverka kommersialismens negativa verkningar – som ett av 1974 års kulturpolitiska mål löd.

Dessutom var yttrandefrihetsaspekten viktig (som ju också var ett de kulturpolitiska målen) och här uppstod ett problem eftersom ett jurysystem alltid innebär risk för styrning och godtycke och även för jäv. Från början var tanken att eliminera den risken genom att göra det svenska stödet näst intill generellt, det vill säga man skulle välja bort de uppenbart dåliga böckerna, men i stort sett allt annat skulle få stöd. Men ganska snart försvann den särställning som den svenska skönlitteraturen för vuxna hade. Andra kategorier lyftes upp och fick högre anslag och skönlitteraturen fick backa ett stycke.

I dag är det selektivitet som gäller över hela linjen. Inom de tre kategorierna svensk skön, fack och barn- och ungdomslitteratur får (sett över de senaste 3–4 åren) mellan 40 och lite drygt 50 procent av inskickade titlar stöd.

Vissa andra saker har gjorts om under åren. Så har till exempel den omdiskuterade prispresen försvunnit och det är fler genrer som kan få stöd i dag än i början, men ändå har litteraturstödet förblivit märkligt oförändrat under de 38 år som det har existerat. Särskilt anmärkningsvärt med tanke på att det infördes under smått kaotiska förhållanden sedan den dåvarande utbildningsministern Bertil Zachrissons försök att banta stödet för den svenska skönlitteraturen hade mött ett kompakt motstånd. I första hand bör Författarförbundet, lett av sin i breda kretsar respekterade ordförande Jan Gehlin, tackas för den räddningen på mållinjen och för att stödet fick den utformning det fick.

Men någon självklarhet att det verkligen skulle fungera med en jury som valde ut de stödvärda titlarna var det som sagt ändå inte. Och var det verkligen kulturrådet som skulle avgöra vad som var kvalitet? Men som i många andra sammanhang visade det sig att kvalitet inte handlade om att utgå från och följa en viss bestämd definition utan att denna bestämdes av hur kvalitetstanken tillämpades i praktiken. Helst en långvarig sådan. Kulturrådets arbetsgrupper har här varit så framgångsri-

ka som man kan begära. I annat fall hade stödet kritiserats sönder vid det här laget, med resultat att det antingen avskaffats eller utsatts för en karusell av förändringar som i sin tur hade drivit fram nya missnöjesyttringar.

Men visst har kritik förekommit. Mest tydlig var den kring publiceringen av L68 och stödets införande. Förläggareföreningen förordade till exempel i sitt remissvar till L68 en långt mera generell och automatisk modell som inte involverade något jurysystem utan där stödfördelningen baserades på bibliotekens inköp. Och det fanns överhuvudtaget en uppsjö av olika alternativa system under den första tiden.

Kritiken mot stödet från förlagshåll har sedan dykt upp av och till genom åren, även om Förläggareföreningen hållit fast vid ståndpunkten att det fyller en funktion och bör vara kvar. Framför allt har de stora förlagen emellanåt luftat sitt missnöje som till exempel framgår av den citerade enkäten i Svensk Bokhandel från 1988. En kritik som hörts från mindre förlag är att arbetsgrupperna varit jäviga och att stödet som helhet gynnar de största förlagen. Detta var temat när Bokförlaget Vertigos ägare Carl-Mikael Edenberg 2006 gick till storms mot kulturrådet på grund av de nära kontakter han ansåg fanns mellan arbetsgruppsledamöter och vissa förlag, men även för att en så stor del av stödet hamnade hos de största förlagen.

I dag när det kärvar i maskineriet är förlagen, även de stora, givetvis mer sugna på stöd än de var på 1990-talet och första halvan av 2000-talet. Ett skäl till att det inte hörs så många alternativa förslag är kanske också insikten att man inte alltid måste ändra på allting. I synnerhet inte någonting som fungerar rimligt bra.

Att beskriva litteraturstödet historia är att anträda en tidsresa. Litteraturstödet är ett barn av 1970-talet, ett årtionde då det offentliga spelade en större roll i samhällslivet och ekonomin än det gör i dag. Och naturligtvis kan man också se 1968 års litteraturutredning och 1974 års kulturpolitik som en del i det socialdemokratiska folkhemsbygget och det har en viss symbolisk tyngd att det var just Olof Palme som drog igång den process som ledde fram till litteraturstödet. Men man bör även komma ihåg att på den här tiden fanns inte någon stor skillnad mellan de politiska blocken i synen på stödet. Det litteraturstöd som röstades igenom på en vänsterpartistisk motion fick sin ekonomiskt sett starkaste utformning av den folkpartistiske utbildningsministern Jan-Erik Wikström.

En del av tankarna bakom stödet, och som också formulerades av L68, är ganska överspelade i dag. Inte minst gäller det den starka betoningen av den höga prisnivån och alla förslag kring hur man skulle få till stånd en sänkning av denna. I andra fall har tankarna visat sig hållbarare än många trodde. Utredningen resonerar utförligt kring olika stödmodeller och fastslår till exempel, när det gäller en momssänkning, att en sådan inte är räddningen för kvalitetslitteraturen. Här har vi faktiskt facit i hand. En momssänkning ledde förvisso till en snabb ökning av bokförsäljningen. Men kvalitetslitteraturens ställning är trots denna prekär. Här behövs alltså andra åtgärder

”En del av tankarna bakom stödet, och som också formulerades av L68, är ganska överspelade i dag. Inte minst gäller det den starka betoningen av den höga prisnivån.”

och kanske är den selektiva modell som det svenska litteraturstödet fick ändå den mest rimliga, trots de problem som ett juryssystem oundvikligen medför.

L68 pekade också på problemet med ägarkoncentrationen. Genom att belöna kvalitetsutgivning skulle litteraturstödet också stimulera mindre förlag med denna

”En momssänkning ledde förvisso till en snabb ökning av bokförsäljningen. Men kvalitetslitteraturens ställning är trots detta prekär.”

inriktning. Och stödet har utan tvekan haft den funktionen, konstaterar Litteraturutredningen. Men förlagskoncentrationen har likväl fortsatt och som utredningen konstaterar har den nått en ny nivå på 2000-talet med den tilltagande vertikala integrationen på bokmarknaden. Utredningen vill nu försöka stärka de mindre och kvalitetsinriktade förlagen genom en omprioritering av stödet. Den vill sätta en gräns för hur mycket stöd ett förlag ska kunna få och frigöra pengar som kan användas för att i första hand räkna upp ersättningen för de titlar som får stöd. Men enligt utredningen gäller detta bara hälften av de 8 miljoner som man på det sättet räknar med att lösgöra. Förslaget innebär alltså i realiteten en sänkning av utgivningsstödet. Förslaget innebär också ett steg bort ifrån den enkla och tydliga stödmodell som gällt ända sedan L68:s dagar – alltså ett stöd till enskilda boktitlar. I stället laborerar utredningen med en blandform mellan titelstöd och förlagsstöd.

Den stora förloraren på en sådan omläggning skulle förstås vara Bonniers som på koncernnivå tar emot mer än fem miljoner i stöd. Men även andra förlag skulle förlora. Ett förlag som Atlantis, vars exceptionella klassikerutgivning knappast hade kommit till stånd utan stödet, skulle utifrån de senaste siffrorna tappa halva sitt stöd (se tabell på sidan 35).

Redan L68 laborerade faktiskt med ett liknande tak. Inget förlag skulle kunna få mer än 20 procent av det samlade stödet till svensk skönlitteratur. Men denna regel föll bort när propositionen skrevs. Principen blev i stället att inga begränsningar gällde för vem som skulle kunna få stöd (förutsatt att det handlade om professionellt arbetande förlag). Det här är alltså den klassiska generella principen för offentliga stöd (i motsats till den behovsprövande) och vars fördel är att den ökar ett stöds legitimitet och skapar en bredare sammanhållning kring det.

Det är svårt att säga exakt vilka de praktiska effekterna blir av Litteraturutredningens förslag om maximalt stödbelopp. Totalt sett betyder stödet väldigt lite för storförlagen. En halv procent eller mindre för de största förlagsgrupperna. Och i den konkreta utgivningssituationen låter man knappast möjligheten till stöd falla avgörandet. Åtminstone är det ingen som vidgår det. Men på lite längre sikt är det likväl troligt att stödet har effekt för utgivningen av smala böcker också inom de stora förlagsgrupperna. Det handlar här om titlar som redan i dag är trängda och som i ett sådant läge definitivt riskerar att hamna utanför listorna. Då kan de förstås, i lyckliga fall, tas över av de mindre förlagen – och detta kan säkert underlättas om det statliga stödet till dessa ökar. Men då riskerar man också att den uppdelning som man ser klara tendenser till redan i dag – allt fler av de säljande titlarna utkommer på de största förlagen, allt fler av de seriösa och smala titlarna på de mindre

förlagen – blir än mer markant. Och en sådan utveckling kommer nog tyvärr inte att motverka koncentrationen i förlagsbranschen utan snarare förstärka den.

Betraktar man stödet i rent ekonomiska termer kan det även här tyckas märkligt konstant. Under dess första budgetår, 1975/76, belöpte det sig till 6,5 miljoner kronor. 2012 års utgivningsstöd på 38 miljoner blir omräknat i 1975 års penningvärde 7,3 miljoner kronor. Men de siffrorna är ändå ganska missvisande eftersom dagens stöd dels omfattar fler genrer och dels inkorporerar distributionsstödet. I början av 2000-talet, efter att distributionsstödet till biblioteken och på den tiden även de mindre bokhandlarna införts, var stödet som mest uppe i 47 miljoner kronor, alltså nästan 10 miljoner mer än i dag. Distributionsstödet är inte heller ett rent stöd utan ett stödköp som förutsätter att förlagen gör en motprestation i form av att lämna en 50-procentig rabatt på f-priset. ”Tar man hänsyn till detta kan det konstateras att det ursprungliga stödet per titel är betydligt mindre i reala termer i dag än på 1980-talet”, konstaterar Litteraturutredningen.

Man bör även komma ihåg att 1975 års stöd, som prioriterade den svenska skönlitteraturen, var påfallande begränsat för vissa andra kategorier. Bland fackböckerna var det bara internationella standardverk som kom i fråga (fast en del debattböcker kunde gå som skönlitteratur) och stödet på barn- och ungdomssidan var i första hand stödköp och i väldigt liten grad utgivningsstöd. När sedan stödet permanentades efter 1978 skedde också, som nämnts, en ordentlig uppräknings av anslaget för utgivningsstöd – från cirka 9 miljoner till först 11,5 miljoner (1978/79) och därefter till 15,2 miljoner (1979/80), bland annat just för att avsevärt fler titlar inom kategorierna fack och barn- och ungdom skulle få stöd. Om 1980 års nivå skulle återställas i dag finge stödet räknas upp med nästan 25 procent (till cirka 47 miljoner) och då är ändå inte hänsyn taget till effekten av distributionsstödet.

”Om 1980 års nivå skulle återställas i dag finge stödet räknas upp med nästan 25 procent (till cirka 47 miljoner) och då är ändå inte hänsyn taget till effekten av distributionsstödet.”

Det här säger kanske något viktigt om stödet. Å ena sidan har det överlevt under snart 40 år av olika ekonomiska och ideologiska konjunkturen och förblivit organisatoriskt sett närmast intakt. Men däremot tycks engagemanget ha falnat. Mycket få inom politiken, i bokbranschen och bland kulturens opinionsbildare har under senare tid argumenterat kraftfullt för att stödet borde stärkas med den självklara motiveringen att därmed slå vakt om litteraturens kvalitet och mångfalden av åsikter och litterära yttringar. För den som ville göra det vore annars 1980 års reala nivå en högst rimlig nivå att utgå ifrån.

Litteraturstödet började med en utredning när bokbranschen befann sig i kris. I dag står branschen inför svårigheter som på många sätt är ännu mera komplicerade än de som fanns i slutet på 1960-talet. Så vad är det som säger att behovet av att stödja och stärka kvalitetslitteraturen är mindre i dag än det var för 33 år sedan? Är det inte snarare större?

Källor

- En bok om böcker. Litteraturutredningen branschstudier. SOU 1972:80
Boken. Litteraturutredningens huvudbetänkande. SOU 1974:5
Stöd till bokhandeln. Betänkande avgivet av generaldirektör Lars Ag. Ds U 1976:17
Statligt litteraturstöd. Betänkande avgivet av Bengt Holmström. Ds U 1977:14
Stöd till bokutgivning och bokförlag – en utvärdering. Betänkande avgivet av 1980 års bok-
branschutredning. Ds U 1981:5
Läs! Rapport från 1982 års bokutredning.
Läs mera! Slutbetänkande av 1982 års bokutredning. SOU 1984:30
Boken – en översikt II. Rapport från Statens kulturråd 1988:4
Boken i tiden. Betänkande från utredningen om boken och kulturtidskriften. SOU 1997:141
Betänkande av kulturutredningen. Grundanalys. SOU 2009:16
Läsandets kultur. Slutbetänkande av litteraturutredningen. SOU 2012:65
- Dan Ahlmark–Bengt Brodin: Statligt litteraturstöd – en ekonomisk analys. EFI 1979
Per I Gedin: Litteraturen i verkligheten. Om bokmarknadens historia och framtid. Rabén Pris-
ma 1997
Jan Gehlin: Floden och virvlarna. Linjer och episoder ur hundra års författarfacklig historia.
Bonniers 1993
- Svensk Bokhandel. Diverse artiklar 1974–1988

Svenska Förläggare AB
Drottninggatan 97
113 60 Stockholm
tel 08-736 19 40
www.forlaggare.se